

Badische Landesbibliothek Karlsruhe

Digitale Sammlung der Badischen Landesbibliothek Karlsruhe

**De Nieuwe En Naauwkeurige Neederlandse Hovenier,
Onderwyzende hoe hier te Lande, onder dit Climaat een
Thuin, met zyn Parken, Paaden, Glintingen en Heiningen
wel zal aangeleid, en hoe de Boomen aan ...**

Te Leyden, 1735

Oeffening, en regte Behandeling der Moes-Tuynen. Inleyding

[urn:nbn:de:bsz:31-139361](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bsz:31-139361)

O E F F E N I N G,
 EN REGTE BEHANDELING
 DER
 MOES-TUYNEN.
 INLE Y D I N G.

DAAR schijnd niets minder onbekend te
 wezen, als al het geene het Bebouwen
 van Moes-tuynen aangaat; het zelve
 is in het algemeen, in alle eeuwen, en
 byna in alle lugtstreeken van de weereld
 geoeffend geweest; de zorgvuldigheyd
 van de Moeskruyden en Peulvrugten, welke de Natuur
 onder een gemengd heeft in het midden van de Velden,
 en die de eerste Menssen voor hun eenigste onderhoud
 hadden gebruykt, in byzondere plaatsen te vermenig-
 vuldigen; deze zorgvuldigheyd, (zegge ik) heeft ge-
 maakt, en blijft nog maaken een geduurige Bezigheyt
 van een groot getal van allerleye Lieden. Waarlijk hoe
 vele zien wy niet, die moede en verdrietig geworden, van
 de moeylijkheyd van den Oorlog en der openbare Ampten,

A het

het zy in de ledigheyt der Steden of van het Hof, zyn te raade geworden, van op het Land te vertrecken om (gelijk als het spreekwoord zegt) Kool te planten; hoe veel andere zyn'er niet, die het hen een wyfstekende geneugte maaken, van Saladen en Moeskruyden, yt hunne Tuinen te doen Eeten, en stoutelyken beweeren dat ze veel beter zyn, dan die der markten en gewoonlyke Tuinheden of Warmoeziers; en overzulx, dewyl het waar is dat men door alle tijden heen, Moestunen heeft gemaakt, hebbe ik geen rede van te vreezen, dat het belaglyk of onnut schijnt daar van een byzondere verhandeling te maaken.

Ik wil niet betwisten, dat 'er by na, zo dra als 'er Menschen op aarde geeweest zyn, men eeniger wyze Moeshoven heeft gehad, en dat in vervolg van tijd, de naauwkeurigheid daar van zeer veel is vermeerderd: Ik zal my ook wel wagten te beweeren, dat het alleen in onze dagen is datmen Saladen en Wortelen zaaid; datmen Koolen en Artichokken plant, en dat men Komkommers en Meloenen aankweekt. Ik weet mede zeer wel, dat de wetenschap van alle soorten van Planten onze Vaderen is bekend geweest, en dat zelfs de meeste Boeren en van het gemeene Volk der Steeden, daar van eenige kennisse hebben; ja zelfs bekenne ik ter goeder trouwe, dat het geene ik van de Moeskruyden weet, my door de menigvuldige zamen-
spra-

spraken die ik daar over met bedrevene Mensschen hebbe gehad, is toegekomen; maar ik moet'er mede byvoegen, dat aangezien tot een Moestuyn in het algemeen het bebouwen van een groot getal verscheyde soorten van Planten behoord; zo en is'er byna geen Tuynier die niet getragt heeft om daar van een algemeene kennisse te hebben, en zulx te onderstaan; gemeenlijk is het gebeurd, dat den een zig in het byzonder in een gedeelte daar van heeft geoeffend, en de overige verzuymd; een ander heeft zijn werk gemaakt van het geen by zijn Gebuur niet was in agt genoomen, en het is hem geluke, terwijl hy van zijne kant naliet, dat van zijn Gebuur met een gewenste wytkomst wierd gedaan; de verscheydenheit der Mensselijke begeertens, en boven al de verscheydenheit der Trappen van de goede deugd der Aardgronden en der Lugtstreeken, zijn de waare oorzaken geweest van deze verscheydenheit der be-yveringen, ten opzichte van het bebouwen der Moesplanten.

Aangezien het zonder twiifel noodig is dat imants Tuynier of Hovenier, zig evenmatig wel kwijt van al de deelen van de Moestuyn, zodanig dat hy alleen alles verzorgen kan dat een goede Moestuyn behoord voort te brengen, zonder dat hem in het minste iet ontbreekt, van het geen waar aan het meest gelegen is; en wijders dat het raadzaam is, dat deze persoon naaukeurig weete, wat hy al de Maanden van het Jaar be-

hoorde van zijnen Tuynier te verwagten, en daar nevens ter zelver tijd kenne, welk het byzonder werk van yder Jaargetijde is, zo hebbe ik my bencestigd van hier in niets te vergeeten van het geen den een en den ander behoorden te weeten; d'een om zig van zijnen pligt wel knijgende, genoeg te geeven; en d'ander om voldaan te wezen wanneer hy waarlijk reden heeft, om zulx te zijn; dit is het geene (om te antwoorden aan die my mogten of wilden vraagen) wat het nieuws is dat ik meen te zeggen over een Stoffe, welke ik zelfs tragte zo bekend te wezen.

Het eerste dat ik zeggen zal, is, dat ik hier niet schrijve voor de Tuyniers die zulx van beroep en daar in bedreven zijn, maar dat ik het doe, zo voor de geenen die het willen worden, als alle Liefhebbers die naaukeurig op het Tuynieren gezet zijn. Ik weet zekerlijk dat'er veele zijn, die deze wetenschap (waar van het beleyd hun onbekend is) hunne nieuwsgierigheid niet onwaardig agten, en die zelfs overtuygd zijn, datze hen zo wel vermaak als nuttigheit kan geeven; ik weete daar en boven nog dat ik'er my toe begeven hebbe, om daar van eenig ligt te krijgen, en dat het over zulx het hun zoet zal vallen, sonder de moeite van studeeren (als ik gedaan hebbe) daar mede hun voordeel te doen; en hier eene naaukeurige en trouwe versameling te vinden van alles wat dese stoffe aangaat.

In de tweede plaats zal ik antwoorden, dat mijn voornemen is de lange wegen te verkorten voor de jonge personen, welke sig poogende te laten onderwijzen in het Tuynieren, wel wilden dat sulx alleen geschiede door sien, doen, (gemerkt dien weg lang en onseker is) maar welke hen door Regels en door beginselen willen onderrigten, het geen ik agte dat in korten tijd, en door gemakkelijke Wegen te kunnen geschieden.

Ten derde, zal ik antwoorden, dat ik hier zekere bijzondere ervaremissen ter neder stellen, de welke ik zelfs met een goeden uytslag gedaan hebbe, en die my toeschijnen nog nooit gedaan te zijn; zoo dat ik daar van mag seggen, dat er te veel goetkeuringen gehad hebben om niet te verdienen datse verbreyd vverden.

Eyndelijk zal ik antwoorden, dat myne meening is te maaken dat de plaats tos een Moes-tuyn te maaken, zo vvel in alle sijne deelen geschikt is, dat yder daar van niet alleen sijn beste doe, ten opsigte van de voortbrenging, maar dat zelfs door de Huyshoudingkunde van haare Schikking alles te samen in staat zy vande Aanschouwers aan te lokken, en in alle tijden het gesigt der naaukeurige te verheugen.

Om dan myn Plan of Bwerp te volgen, zal ik eerstelijk beschrijven alles vvat in het algemeen in alle goede Moestuynen behoord gevonden te vverden, vvaar by ik voegen zal eene beschrijvinge der zaaden en an-

dere dingen, welke tot de voortbrenging en vermenigvuldiging van yder plant in het bysonder behoord.

Ten anderen, sal ik niet alleen uytleggen, vvatmen uyt een Moestuyn in yder Maand van het Jaar behoord te haalen, maar ook welke den arbeyd van den Tuynier in yder van de selve Maanden moet vvesen.

En by die twee Artijkelen sal ik een derde voegen, om te doen vveeten, het geene men ten allen tijden in een Moestuyn, hoedanig die zy, behoord te vinden, om daar uyt te oordeelen of'er niets, of iets en ontbreekt.

Ten vierden, sal ik ontvouwen vvat soort van Aarde, en welke culture of bebouwing tot yder soort der plante bekwaam zy, om te maaken datse uytmuntende vverden; en naademaal'er sijn diemen zaaid, sommige om altijd op de eygenste plaats te blijven, en andere om noodwendig te moeten verplant vverden, mitsgaders dat'er eenige sijn welke sig vermenigvuldigen sonder gezaaid te vvesen, zo sal ik ter selver tijd aanvvijsen vvat d'een en ander betreft, het sy om de jaargetijden van te Zaayen en te Planten, of het sy de vvijsse om altoosduurende te maaken.

Ten vvijsden, sal ik verklaaren hoe langen tijd yder sijne plaats met nut bestaat, en welke het sijn, die men in de Stoorve moet brengen, om geduurende de Winter uytlevering te doen en welke de geene sijn, die door bystand van de sebranderheyt des verstands, niet tegenstaan-

staande het Vriesend vveer vverden voortgebragt.

*En eyndelyken sal ik ten sesden aanwysen, hoelang-
gen tijd men yder soort van Zaad kan bewaaren sonder
Kragteloos te vverden, vvant hier van hebbense niet
alle deselve schikking of bestemden tyd.*

EERSTE HOOFDSTUK.

*Van alles dat in een tamelijk groote Moestuyn behoort te
wezen, om dezelve volkomentlijk wel voorzien te
maaken, mitsgaders de nuttigheyd en vrugt
van haare Gewassen*

Yder een staat toe, dat 'er weynige dagen in het Jaar zijn, waar in men hulp van Moeskruyden kan derven, het zy dat in den zoeten tyd; de *Planten* nog in de aarde staan die dezelve hebben voortgebragt, en dat men die maar te haalen heeft; het zy dat men eenige voor den Winter daar uyt heeft getrokken, om ze in de sluytplaats als verzekerd te brengen, want de groote Koude maakt het Aardrijk voor eenen tyd; niet alleen onvrugtbaar, maar vernield zelfs een groot getal veldgewassen of *Planten*, die het ongeluk hebben van door de Koude getroffen te worden: Hieruyt volgt derhalven, datmen yder dag van het jaar noodzaakelyk uyt zyn *Tuyn* de dingen moet neemen, diemen van nooden heeft of dezelve elders hebben, het zy door de mildadigheid van zijne Vrienden, of wel met die gemeenlijk op de Markt te koopen.

Om met den opslag van een ooge kennisse te hebben van dit aangenaame onderstand datmen uyt een Moestuyn kan haalen, zo maake ik hier een Lyft volgens het A B C, van alles dat tot zo een *Tuyn* behoort, en de gantsé loop van het jaar kan uytleveren.

Adder-

X Adderkruid.	X Hisoop.	Raays.
X Aardbyen.	X Huyslook.	Rakette.
X Ajuyn.	Kawwoerden.	Ramalassen.
X Alfem.	X Kervel.	Raapen.
X Andylvie.	Keule.	Roode Peen.
Anys.	X Komkommers.	Rosmaryn.
X Aartichokken.	X Kool.	Salie.
X Aspergies.	Koriander.	Scorzonnera.
X Balsem.	X Kropsalade.	Seldery.
Basilicum.	X Kruysemunt.	Spaanse Klave-
Bernagie.	Latouw.	ren.
X Beet.	Lavas.	Spenagie.
X Bietwortelen.	Lavendel.	Sterkkers.
X Bieslook.	Look.	Suykerywortelen.
Boksbaard.	Lupinen.	Suykerwortelen.
X Byenkruyd.	Majolyn.	Suring.
X Boonen.	Melisse.	Thym.
Bokkeboonen.	Meloenen.	Tuynkers.
X Grootte Boonen.	Nip.	Venkel.
X Turkse Boonen.	Parey.	Veldsalaat. of
Chalotten.	Pennigkruyd.	Vettekous.
Dil.	Peperwortel.	Vogelkers.
X Dragon.	Pieterfelie.	Waterkers.
X Duyvekervel.	Pimpernel.	Wynruyt.
Eppe.	Pinsternakelen.	Witte Biet.
X Erten.	Plantzuuring.	Witte Peen.
Framboisen.	Pompoenen.	Wortelen (Geele)
X Haanevoet.	Porcelyn.	

zijn het

ADDER-

A D D E R K R U Y D.

De *Scorzomera*, of *Spaanse Salsifix*, word niet vermenigvuldigd als door Zaad, 't welk dun, langwerpig rond is, boven aan de Stam in een soort van een kloen of kluwen, waar van de punten als een baard zyn; op de wyze als van Papenkruyd of Paardebloemen gevonden word: Zy heeft lange Bladen, is veeldraadig die uyt een lange staart voortkomen. De Stamme is ruym een voet hoog, rond en geknobbeld, waar uyt mede finalle bladen spruyten; de Bloem daar van is geel, even als van het Boksbardkruyd; de Wortel is een voet lang, een duym breed, zwartagtig, mals, sappig, als hebbende in zig een zoete smaak en aangename Melk. De Wortel hier van gegeten is goet tegens het Fenyn, vallende ziekte en zwymeling; met suiker ingelyd zynde, geneest de pyn van het Hert; word in Maart gezaaid, bloeid in Juny en July, en spruyt alle jaar weder uyt.

A A R D B E Y E N.

Zo de *Witte* en de *Roode*, als die welke men *Caprons* of *Wilde* noemd, vermenigvuldigen haar niet als door voortkruyping en aanspinning van Draaden, welke uyt het lighaam van de Vrucht komende en voortkruypende, ligt wortel vat uyt zekere knoopen, ontrent een voet van den anderen, en deeze knoopen dus Wortel gevat hebbende, maaken een goede Plant, welke in den tyd van twee of drie Maanden sterk genoeg is, om verplant te werden; men zetter altyd drie of vier te zamen om 'er een bosje van te maaken, en om schoone vrugten te hebben, zo verplant men die alle drie jaaren.

A J U Y N, of U Y E N.

UYEN of *Ajuyn*, zo *Witte* als *Roode*, vermenigvuldigd zig niet als van Zaad, 't welk na dat van *Prey*, of *Parey* gelykt;

B

gelykt; men zaaidse in February, Maart en April met een afgaande Maan. Om het zaat te winnen steekt men in de Lente de bollen in de aarde, wanneerze in Juny Bloemen voortbrengen, en het Zaad word in Augustus ryp; het sap van *Ajuyn* in de ooren gedrupt, of door de neuze opgeinoven verdryft de tandpyn; onder heete asse gebraden en tot pap gestooten, diend om op eerstgebrande plaatlen te leggen; in Pappen gedaan, vermiltse de gezwellen. De eerstgebooren kinderen die flaauw zyn, of als men weeten wil ofze leeven, houdmen een doorgesneden *Ajuyn* onder de Neus, als mede aan oude lieden die flaauw zyn, of zulke die opstygingen hebben, deselve word tot spyze raauw by een Pkelhaaring; ook gebrad en gekookt met Oly en Azyn als een Salade gebruykt, en ook werdse by Vlees en Vis gestooft. Zyn voor koude slymige lighaamen gezond, doen winden loozen en bevorderen de Maanditonden, maar geven weynig voedsel.

A L S E M.

Vermenigvuldigd zig niet als door Zaad, dat zeldzaam genoeg van gedaante is, zynde wat krom aan het dunste, en wat open aan het ander eynde dat dikker en ronder, en waar op en zwart vlekje is; de koleur daar van is aan het dikke eynde geclagtig, en het spitse eynde trekt wat na het zwart. Men bediend zig zelden van dit Zaad, om dat het moeilyk te winnen en zeer ligt is; daarom is het, wanneer men *Alsem* van nooden heeft, datmen zig veel eerder van deselfs knoppen, en uytspuytsels bediend. Deselve versterkt de Maag, verteerd de taaije fluymen, geneest de waterzugt, en dood de Wormen.

ANDIVIE.

ANDYVIE of ENDYVIE.

Is een goede jaarlykſe Plant, welke tot Saladen dienſtig is, en tot Potagien op den Herfft en in de Winter ge eeten werd; behoudens datze Wit en Geel van blad zy geworden; zy is Tender en Mals. Dezelve word niet als door middel van haar Zaad voortgeteeld; daar is tweederleye *Endyvie*, de gemeene is van verſcheiden foort, te weten de Witte die de lekkerſte is; de Groene die ruwer en bekwaamer is om de koude te wederſtaan; de gekronkelde en de ongekronkelde, de een zoo wel als de ander, tieren wel genoeg in allerley ſlag van aarde; men begintſe zelden voor half Mey te zaaijen, en dit niet digt, of met moetze wel dunnen, omze te doen Wit worden zonder verplanten; ook zaaid men dezelve maar weynig te gelyk, om datze zeer ligt in het Zaad ſchiet. De tyd om dezelve in menigte te zaaijen is in 't laaft van Juny, en gedurende de gantſe maand van July om 'er goede in de maand van September te hebben; vervolgens zaaid men 'er veel van de Maand Augustus, om 'er ruymte van op te doen voor het overige van den Herfft, en een gedeelte van den Winter: Wanneer dezelve al te dik opſchiet, zo duntmen die om voor het verplanten ſteviger te wezen, en in de Zomer moet menſe in het verplanten een groote voet van den anderen ſetten; men maakt gemeenlyk daar voor groote Bedden van vyf of zes voeten breed, omze vervolgens na een ſnoer te verplanten: Deze Plant wil veel malen en dikwils begoten werden, en wanneerſe ſtoelen hebben die ſtevig genoeg zyn, moetmen bedagt wezen dezelve Wit te maken, en ten dien eynde bindmen dezelve na datſe hoog zyn, met twee of drie banden, en dus gebonden zynde wordſe in tyd van 15 of 20 dagen Wit; en aangezien zy de Vorſt zeer vreed, zo wordze zo als het begint te vriezen gedekt met grove ruyge drooge Meſt, het zy datze gebonden is geweeft of niet; wannermen in 't eynde van September gekomen is, zo plantmen die al vry digt by een, om datze dan zo groot en uytgebreyd

breyd niet word als in de Zomer, en indien men 'er eenige Planten van gedurende de Winter kan behouden, moetmen die in de Lenten verplanten om 'er Zaad van te winnen dat tyd gehad heeft om wel ryp te werden. De geene die een goede sluyftstove hebben, doen zeer wel dezelve op te sluyten, en ten dien eynde plantmense daar in dicht aan den anderen, en die welke daar toe geen sluytplaats hebben, vergenoegen zig dezelve met groove drooge Mest zo wel te dekken, dat het vriezend weer die niet kan deeren.

Sommige eeten de *Endivie* groen tot Salade, hoe bitter datze ook is; maar gemeenlyk wilmen die Wit hebben, en omze zo te krygen zo dekten die met veel drooge Paardemest, na dat menze tot dicht aan de grond heeft afgesneeden; zynde lekkere en Witte uytspuytsels geeft; omze van de Mest niet te doen geraakt werden, zo is het goed datmen daar over een latwerk maakt daar de drooge Mest op legt, wanneerze zo wel als anders, (mits dat de kanten zo dicht gemaakt zyn, datze van geen daglicht werden bescheenen) uytspuytsels geeft, die minder na de Mest ruyken: De geene welke sluytplaatsen hebben konnenze in de Winter verplanten, wanneerze groen is bederftse door de Vorst niet; in 't laast van Mey schietze in het Zaad, en veele lieden eeten de uytspuytsels der Plant, wanneerze nog jong en teder zyn, voor Saladen.

De *Endivie* word alleen vermenigvuldigd door zaad dat langwerpig is, van koleur bleekgrys, plat aan een van de eyndens, en rondagtig aan het ander; word van de Planten des voorigen jaars gewonnen, en heeft ten naaften by de gedaante van vezels van zeer fyn gehakt groen kruid.

A N Y S.

De *Anys* word alleen vermenigvuldigd van Zaad dat zeer dun, geclagtig groen, langwerpig rond met streepen en aan d' eene kant gebogheld, en van gedaante het Venkelzaad zeer gelyk is. De *Anys* en *Venkel* worden gemeenlyk, dun, of in groeven, of boordsels der Bedden, gezaaid, de bladen dienen en werden nevens

vens andere toekruyden op de Saladen gebruykt, en zy schiet in Augustus in het zaad; de stammen afgesneeden zynde, spruyten het volgende jaar wederom uyt, en zyn dan de blaaden zo goed als eerst, dog het is goed dat menze om de twee jaaren vernieuwd. Het *Anyszaat* breekt de winden, bevordert het wateren, vermeerderd het zog der Vrouwen, ruymd de Borst, opend zo Lever als Mild, en in Wyn gezoden doetsé zweeten; met Brandewyn gedistileerd, gebruykt men daar van een leepel vol om de buykpyen te stillen, de Winden te verdryven, de Melkbuysjes te openen en de fluymen los te maaken.

ARTISCHOKKEN.

De *Artischokken*, worden gewonnen door middel van uyt-spruytfels, die yder plant gemeenlyk alle jaaren maakt in de Lente, rondsom syn oude Wortel; dat is ter plaats alwaar zig de wortel scheidt, en de stam die de stoelen en appel van de *Artischok* vormd, begind; deze spruytfels beginnen zig gemeenlyk in het laast van den Herfst, of geduurende de Winter wanneer die zagt is, te formeeren: deselve beginnen in 't laast van Maart en in de Maand van April haare blaaden uyt te schieten, en alsdan spit men rondsom de voet van de *Artischok*, en men scheidt of zonderd dit knopje van den voet af.

Om deugdzaam goed te wezen moetenze een witte steel, en daar aan eenige kleine worteltjes hebben; de knoppen die van onder zwart zyn, zyn oude, en brengen in de Lente weer kleyne *Artischokken* voort, in de plaats dat de anderen zulx eerst in de Maanden van Augustus, September en October doen, na dat den Tuynier beoogd.

Men vermenigvuldigd somtyds de *Artischokken* uyt het zaad, dat zig vormd in de stoel van de *Artischokkappel*; wanneer men die laat oud werden, bloeijen zy, opend zig, en eyndelyk omtrent St. Jan droogd zy op.

Wanneer men dezelve op den Herfst op bind, zo bedekt men die met stroo, of oude Mest, in de lengte over de boven-

eynden heen; men laat het katoen van het blad wit werden, en dat maakt de distelen der *Artisbokken*.

Om dezelve te planten maakt men gemeenlyk kleyne holle groeven van een half voet diep, en drie voeten van den anderen, gevuld met verrotte Mest; men plantse in twee rijen langs een' snoer op een Bedde van vier voeten breed, en van de naaste bedden gescheiden door een pad van een groote voet wyt: Deze Groeven maakt men een halve voet van de kant van het bedde en ruytwyfe tussien sig; men legt twee knoppen lynregt omtrent 9 a 10 duymen van den anderen; men moettē ten minsten alle drie jaren vernieuwen, in het begin van de Winter de bladen afsnyden, met grove drooge Mest gedurende de harde koude tot het eynde van Maart toe dekken, als dan ontblooten de knoppen, en indienze sterk genoeg zyn moet menze daar van afscheuren, of nog 3 a 4 weeken daar mede wachten, de aarde wel roeren, en mesten met de verrotte der Mest waar mede zy is gedekt geweest; een of twee maalen ter week begieten, tot dat in het laaft van Mey de Appels beginnen uyt te komen, en alsdan moet men de besproeiing verdubbelen en daar mede gedurende de Zomer aanhouden, maar allermceest in een drooge aarde.

Die, welke in de Lente zyn geplant moeten op den Herfst vrugt draagen, indien ze wel bevochtigd zyn, en die het niet doen haare eerste Appels in de volgende Lente geeven, indienze sterk genoeg zyn, om de Winterkoude door te staan: De *Artisbokken* hebben niet alleē de groote koude en de al te groote vogtigheyt te vreezen, maar hebben ook de veld- of aardmuyzen tot vyanden; deze kleyne booze dieren knaauwen haare wortels des Winters, wanneer zy in de Tuynen niet beters vinden, en daarom is het goed een Rye Beet-distel tussien twee Rye van de *Artisbokken* te planten, op dat de veldmuyzen de Wortelen van deze ruwer bevindende, zig daar aan in stede van de andere blyven houden: De *Artisbokken* zyn tweederley, als Groene of anders Witte, welke de vroegste zyn Violette, welker appel wat Pirimidaal is, en Rode, die ze rond en plat hebben gelyk als de Witte, en deze twee laatste soorten zyn de lekkerste.

Het

Het vriezende weer voorby zynde, zal men in de Maand Mey de knopjes, van haar Moeder afknypen met de meeste wortel die doenlyk is, om datse beter vatten afgezondert zynde; en indienze sterk zyn, zullen dezelve op de volgende Herfst *Artischokken* draagen.

Men moette vier of vyf voeten van den anderen planten, na dat de aarde goed is; want indien dezelve zandagtig en ligt is moet menze digter aan een planten; maar vet zynde zullen de bladen grooter, en dikker worden, als ook meer uytbotsfels voortbrengen, en alsdan wyder van elkander staan.

Voor de Winter vereyffense geen arbeyd, als dat de aarde somtyds omgeroerd werde, om het uytfschieten van het gras of onkruid te beletten.

Des Winters zult gy omze voor de Vorst te bewaaren, dekken, dat op verscheyde wyzen werd gedaan; want sommige genoeghen hen met de planten een voet van de aarde afgesneden, en de bladen rondsom gelegd te hebben, dezelve met aarde, als of het molhoopen waren te overdekken; en die weder met groove Mest, waar doorze van de Vorst, en voor het doorzygen van het regenwater bevryd blyven; andere maaken groeven tussfen twee rijen, en werpen de aarde over de Planten als een bult, tot dat op twee vingeren toe bedekt zyn; en een derde soort legt maar oude grove Mest rondsom op de Plant, en behoedenze dus gedurende de Winter voor alle gevaar.

Men moette zo laat als doenlyk is aanhoogen, uyt vreeze dat anders mogten verrotten, men moet ook op zyn hoede weezen van door geen sterk vriezen verrast te werden: Indien men op den Herfst vrugten wil hebben, moet men maar de eerste stammen die vrugten in de Lente gedraagen hebben, afsnyden, om te beletten datze geen spruyten uytwerpen, en het zal op den Herfst niet missen, of deze sterke stalplanten zullen schoone vruchten voortbrengen, behoudens dat men de aarde wel roerd; besproeid alsze het van nooden hebben, en de uytspuyfels ter zyde afbreekt, alzo die al het voedsel van de Plant na zig zouden trekken.

De

De Winter voor by zynde zal men zyne *Artifchokken* ontdekken, dog niet eenslags maar allenxkens, uyt vreeze dat de koelte dezelve mogte bederven, om haare tederheyd, als zynde in de Aarde als verftikt geweest; men moet dezelve ontbloten in driemaal en om de 4. dagen eens, als dan de Aarde bewerken, wel aanhogen en van vericheyde kleene knoppen ontlafte, latende aan yder Stalplant, maar drie van de kloekste om Vrugte dragen; om Kaarden van *Aartifchokken* te winnen moet men zig van de oude Stalplanten die men uyt roeyen wil bedienen; want het is dienftig dat men om de vyf Jaaren een nicuw vierkant Vak beplant met *Artifchokken*, vermits de Plant de Aarde zo mager heeft gemaakt, datze na dien tyd niet als kleyne *Artifchok-Appelen* voortbrengt.

De eerste Vrugten ingezameld zynde, moet men de Plant tot op een half voet van de Aarde besnoeyen, en de Stam zo laag als doenlyk is; waar na de Spruytzels sterk zullen uytſchieten, en wanneerze omtrent de 3 Voeten hoog zyn, zalmenze met lang Stroo binden, zonder veel aan te hoogen; wyders daar oude grove Mest omleggen, en dat zalze doen Wit werden. Men kan die tot dat het sterk Vriest laten ſtaan, als dan inzamelen en in een Kelder of andere plaatzen die van koude vry zyn, opfluyten.

De Wortel van *Aartifchokken* in Wyn gezoden en gedronken, is een ſouvereyn middel tegens de opſopping van de Pis, de ſtank der Oxſelen en de waterzugt.

Om gefruyte *Artifchokken* te eeten, ſoo ſnydſe in reepen; neemt'er het Hayr van, doetze kooken, met Azyn begieten, met Zout, Peper, en Bieslook kruyden, in Meel wentelen, in Reuſel of Boter fruyten, en dat gedaan zynde Diſt men die met gefruyte Petercelie op.

Men bereyd de Bladen van *Artifchokken* met dezelve wel te pluysen, en daar aan niets te laten als dat goed is, dit gedaan zynde ſnydmenze aan ſtukjens en na datmenze heeft gewaſſen en in Water doen uyttrekken, met Zout, Peper en eenige ſneedjes Spek gefruyt, zo neemt men die uyt om op gediſt te werden, met een Sauſe van Boter met Meel, Zout en Azyn gebonden:

den, of men doetsé in Schaape-nat, in een vertinde Schotel, met fyne kruyden en een gehakte Ossemaag, alles met Zout en Peper bestrooid, gaar zynde, dist men deze bladen op in een Schotel, na altoorens daar een scheutje Wyn in gedaan te hebben.

Om de *Artischokken* te bereyden zo doet menze eerst in Water kooken, vervolgens het gat boven gelegd verzygen, en wanneer zo heel verkoeld zyn dat menze zonder zig te branden kan behandelen, zo opent men dezelve om'er het Hayr van binnen uyt te neemen, en met eene Sauze, van Boter, Zout, Aryn en Nootemufcaat, op te disten.

A S P E R G I E S .

De *Aspergies* zaait men in het begin van de Lente, in eenige wel bereyde Bedden, wat dunnetjes, en omze met Aarde te dekken, zo egget menze met een Vork van yzer; een Jaar daar na, indiensé sterck genoeg van steel zyn, (datse wezen zullen, indien de aarde goed en wel bereyd is) of ten minsten twee Jaaren daar na, moet men dezelve in 't laast van Maart, en zelfs geduurende de gantsé Maand van April verplanten, en daar toe moetmen Bedden van drie of vier voeten breed van den anderen gescheyden, hebben. Indien het in gemeene Aarde is, zo spit men het Bedde ruym een voet diep uyt, smytende het geen van de Bedde komt in de Paden; maar zo de aarde vet en vogtig is, zo is het best de Bedden niet uyt te graven, maar dat menze in tegendeel wat hooger laat wezen als de Paden zyn, want de al te groote vogtigheyt is haar doodlyk: De *Aspergies* in dezer voegen gezaaid, maaken Wortelkuyven, rondsom het oog, dat is ter plaatsé daar de steel of Stam staat uyt te komen, deze Wortels spreiden zig tussén twee gronden, en om die te verplanten, het zy op een hol of verheven Bedde, zo graavt men de aarde wel om, en is deselve niet al te goed zo doet men'er wat Mest by, vervolgens legtmen twee a 3 voeten van de jonge Plant nog wat Mest, en men zetse rygswyse net boven

C

op

op het Bedde, zonder het uyerste van de Wortels te korten, of ten minsten maar weynig; indien het oogmerk is deze *Aspergias* uyt te graaven wanneer se sterk genoeg zyn, zo zet men die maar een voet van den anderen, en indiese zullen blyven staan zo plant men se anderhalve voet van een, en beyde in het vierkant ruyswyse, dus geplaatst zynde, overdekt men se weder met 2 a 3 duymen Aarde, en indiese in een Maand of twee niet uytfschieten kan men se weder stofferen op de eygenste wyze als men de andere geplant heeft, alleen zorg dragende, ten opzichte van dezelve nu en dan geduurende de groote hitte eens te begieten. en altoos wel van onkruid gewied te zyn, en de Aarde met een truffel rondsom geroerd te houden; Men dekt alle Jaaren het gantse Bedde, met een weynig Aarde die men uyt het Pad neemt, dewyl die in stede van te zinken dagelykx en allenkens hooger worden, men Meeste redelyker wyze om de twee Jaaren, en men laats de drie of vier eerste Jaaren opfschieten, zonder ict te snyden; maar daar na dikker wordende mag men het die, (welke men wil uytgraaven of afsteeken doen) anders zo zameltie in, dat vyftien Jaaren kan duuren zonder dat men se behoeft te vernieuwen, want alle Jaaren snyt men al de steelen, waar van yder Stalplant verscheide maakt, af, en dat in November omtrent St. Maarten; men neemt het Zaad van de beste, wanneer men die op zyn tyd wil Zaaijen, omse van het Plantbedde uyt te rukken, bediend men zig van een yzere Vork, dewyl een Spade te gevaarlyk is om dit werk te doen, want die ligt de kleyne Planten zou kunnen kwetsen, en zelfs van haar Wortel afsteeken.

Men moet niet verzuymen alle Jaaren in 't eynde van Maart of 't begin van April, dat is een weynig eerder dan de *Aspergias* natuurlyk uytfschieten, de Aarde ter diepte van drie a vier duymen om te spitten op yder Bedde, en zodaanig dat de Spade de Planten niet kwest, en dit geschied, om het onkruid te doen verfteryen, en het bovenste der Aarde rul te maaken, en bekwaam om de voedsame en goede Regen van April en den Dauw van de Mey, welke de Stalplant voeden en de *Aspergie* te beter doen uytkomen, na zig te konnen neemen, de bysonde-

re en ontzaglyke vyand der *Aspergies* zyn kleyne Vloeyen die hen aan de steelen hegten, en beletten Vrugt te draagen of te groeyen, en voornamelyk in drooge en zeer heete Jaaren, want in andere Jaaren verneemt men die niet, en tegens dit kwaad is alsnog geen hulpmiddel uytgevonden.

Dezelve zyn openende, en overzulx goet tegens de verstopping van de Lever en de Nieren, zy maaken de Buyk week, zuiveren de Borst, bevorderen het Piffen, vermeerderen het Zaad, voornamelyk wanneer men deselve warm met Boter eet; Zy geven aan het lighaam een goede reuk, maar maaken de Piffse stinkende, en wanneer men die te veel eet, Onvrugtbaar; En geneest egter de Geelugt en stilt de pyn van de Jigt, en de Wortel doet het zelfde, maar het kookfel daar van gedronken belet het ontfangen en voortteelen, het Zaad bevordert mede het Wateren, en doet de Buykloop ophouden: Indien de Honden van 't kookfel drinken zo sterven dezelve.

De *Aspergies* zyn een lekker gewas en gezond voor yder een, voornamelyk wanneer dik, murw, zoet, en niet al te veel gekookt zyn: Doet de zieken honger krygen; de Wortel aan de Tandem gelegd neemt de pyn weg, en maakt de losse Tandem vast: Het kookfel daar van dikwils gedronken breekt de Steen, en dryft het Graveel af, en geeven aan het Aangezigt een gezonde koleur.

Om dezelve te eeten, laat mense in Water kooken, verzygen, en met wat fyn Zout bestrooijen, waar na men die met de hoofden binnenwaards in een Schotel legt, en met een Saus van Booter, Azyn, Zout en Notemuscaat wel gebonden, opdift, of Booter alleen, of met Citroensap daar ingedrukt.

BALSEM of KOST.

De *Balsen* of *Kost*, eens geplant zynde heeft geen andere be-
arbeyding van nooden, anders, als alle Jaaren in 't eynde
van den Herfft by de grond glad af te snyden, ten eynde dat in
de volgende Lente veele jonge en teere uytspuytsels, die men

nevens andere toekruyden by de Saladen gebruykt; (voor diele gaarn kruydig eeten) men moetse ten minsten om de drie Jaaren vernieuwen en altyd in goede Aarde planten, de Takken maaken ter plaatse daarse bedekt zyn, uytspuytsels, en duskan men van een dikke kuyf gemaklyk verscheydene maaken, die men een groote voet van den anderen plant, des Winters plantmen ook dikke Trossen op Bedden, die met klokken overdekt, in de eerste veertien dagen wel uyttschieten, en daar na vergaan. De Bloem en Bladen op Wyn gezet, doen alle slymige ziekens verteeren; hersteld de verkoude Maagen, dood de Wormen, verwekt de Stonden, stild het Walgen en Braaken; en is goed in Pappen, om de versterving van een Lid voor te komen. Zy word mede in Warmoes en Struyfkoeken gebruykt.

BERNAGIE.

De *Bernagie* komt alleen uyt Zaad voort, dat men vroeg dund, en dikmaal geduurende een zelfde Zomer zaaid; vermits de Bladen, waar in haar gantse deugd in bestaat, niet langer goed zyn dan haar tederheyd duurd, dat is zo lang alsse jong zyn. De kleyne Violettebloemen daar mede verciertmen de Saladen; het Zaad daar van valt zo dra als het ryp is, en overzulx moetmen daar naauwkeurig op passen, het seckerste is, dat men de Stammen affnyd zo dra als het Zaad begint te zetten, en in de Zon laat droogen, als wanneer men maar weynig verliest. Sy is verkoelende, en de Bloemen worden over de Salade getrooid.

BIETWORTELEN, ROODE PEEN of KROOTEN.

De *Bietwortelen*, zyn jaarlykse Planten, die niet als van Zaad voortkomen, men verplantse zelden, men zaaidse in de Maant Maart in 't volle Veld of langs de kanten van Beddens,
een-

eenige voeten van den anderen deselve wat dunnetjes of te dicht opkomende zo dunnen dezelve, zy begeeren een fyne wel omgespitte en gemeste Arde; die welke Rood zyn van Vlees zyn de beste, en de verdorde Bladen daar van zyn mede Rood, om 'er Zaad van te winnen, zo verplant men 'er eenige in Maart van het voorige Jaar, die men voor het bevroezen heeft bewaard, het Zaad werd in Augustus en September verzameld. Omse op te diffen moet mense eerst wel gaar maaken met zieden in Water, of onder heete Assē; dat gedaan zynde doe men 'er het Vlies af en snydse in schyven om met Oly van Olyven, Azyn en Zout te eeten, of men fruytse met Boter een Uyen in schyfjes gesneden en dist dezelve op met Peper, Zout en Edik besprengt zynde.

Het Verwfel word veel gebruykt om de Wyn en gedistileerde Wateren een Rode koleur te geeven, en ten dien eynde doctmen de Wortelen in schyven gesneden in een ketel met byna ziedend Water; en als het maar weynig gezooden heeft, zetmen de Ketel van het Vuur, laat het een dag en nacht staan, neemt 'er vervolgens de Wortelen uyt, en maakt met het Water, de Wyn of het vogt dat gy begeerd, Rood.

B E E T.

De Beet zaaidmen in 't laast van de Winter op wel bereyde Bedden, en zulx dunnetjes; vervolgene plukt mense de Maand Juny voorzigtelyk, men verplantse op andere mede wel bereyde Bedden, maakt ten dien eynde met een Plantyzer gaaten van omtrent vier duymen diep, een halve voet van den anderen, na dat men de Wortels en de Bladen wat besnoeid heeft, zetmen in yder gat maar een Stalplant, zonder dat men se behoeft te dringen, zo als men andere Planten doet; men bezorgd alleen datmen die van tyd tot tyd te wieden, en gedurende de Droogte wat te bevogtigen heeft, op dat de Stam dikker en witter werde voor den Winter; wanheer het sterk vried, is het goed dat mense dekke, of dat men die in de fluyt-
C 3 plaats

plaats in Aarde zet; zelfs is het dienstig dat menze van de Bedden waar opse wat wyt van den anderen zyn geplant, opneemt, omse op een kweekbedde digter aan een te planten, en met grof lang stroo dekt; anders kanmense als het sterk Vriest niet uytrokken zonder deselve te breeken, men kan 'er eenige na den Winter laten staan, om in het Zaad te schieten, of men verplant 'er eenige ten dien eynde op een bysondere plaats; het Zaad word in Augustus verzameld, is wat dikker als het gemeene, en het zodanige is het beste.

Van de *Beet* bediend men zig van de Bladen in de Pot, en men snydse ten dien eynde in de Zomer dikwils af, als de Zuuring en Petercelie, waar na t' elkens weder uytspriyft; die men met Speceryen wil fruyten en opdissen, plantmen wyt van den anderen, op dat de Bladen mogen groot en dik werden; gemeenlyk verplant mense in reyen tussen de Artischokken, zo om de plaats uyt te winnen als om voedsel aan de Aardmuyzen gedurende de Winter te verstreken, die anders de Stalplanten van de Artischokken zouden schenden, waar van de schaade grooter als van de *Beet* is.

BOXBAARD, of SCORSONNERE.

Deze word niet als van Zaad gewonnen, de Wortelen wel afgeschraapt, murw gekookt, en verzegen word opgedist met een Saus van Boter, wat Sout, Notemuscaat en een scheutje Azyn, ook kanmense in schyven snyden, fruyten en ceten als men de Bietwortelelen doet.

BYEN, of CITROENKRUYD.

Is een welriekend kruyd, waar van de Bladen by de Saladen gebruykt werden; zy word uyt Zaad gewonnen, als mede uyt Stekken, gelyk als de Lavendel, Tym en Hyfop.
De Bladen in Wyn gekookt, werden met nut op de beet
van

van Scorpioenen, en dollen Honden gelegd, als mede het afziefel, indien men de gekwefte plaats daar mede waf. In Spuyt-zettinge gedaan zynde ftoptfe de Roode Loop, is ook dienftig in buykfnydingen; dezelve vervrolykt ook het Harte, en verlost het verftand van zwaarmoedige inbeeldingen. Zy is zelfs goed tegen de Pest en alles wat Fenynig is: De Bykorven met de Bloemen gewreeven, doet 'er de Byen By-blyven, en weggevlogen zynde wederom keeren.

Het *Byenkruyd* heeft Bladen als de zwarte Andoorn, of Longekruyd, maar grooter, dunder, niet hayragtig, en van reuk als de Citroenen.

BOONEN.

Worden in, en open Akkers gezaaid, en komen anders niet voort; het zaaijen word in de Maand April en Mey gedaan; die men vroeg wil hebben, in November en February; dog men moeftfe voor de Vorft bewaren, dezelve zyn kout en droog in den eerften graad; de groene zyn kout en vogtig, de andere zuiveren, openen, droogen op, en maaken iemand vet, dezelve maaken ook het Vlees bol, doen de Buyk opspannen, dezelve al te veel gebruykt maakt iemand Dom, en veroorzaken moeiljyke Droomen; het kookfel belet den aanwas van het Graveel en de Steen, ook verdryft het de Zinkingen.

BOKKEBOONEN.

Zyn warm en droog van aart, heeft bladen als Anys, en krommen zih als de ranken, of pezen van een Wyngaard, aan den top van de Stam zyn kleyne huysjes vol Zaad, en van fmaak als Nardufzaad; defelwe groeijen in rouwe heuvels, bloeijen in Mey, en het Zaad met Meede gedronken, is goed voor den

den Hoest en alle Borstkwaalen, ook is het goed voor die met Leverziekte behebt zyn, of bloed spuuwen.

GROOTE BOONEN.

Zyn dik langwerpig, van gedaante als een Ey, aan het eene eynde rond, en het andere plat, met een dikke breede swarte streep, van Verw als een bemorst wit, en de huyl wat gladder al van een Witte Boon, die insgelyks eyrond zyn, maar imalder, dunner en kleynder, hebbende aan den naat mede een swarte streep, en is deselve wat kromagtig. Verscheelen van de Venetiaanse Boon alleen daar in, als dat die wat kleynder en ronder is, zynde vande laatste sommige Wit, andere Rood, en de derde soort Bonte, welke alle in schellen als de Peulen werden geteeld.

Omse op te disten, zoo neemt men van de grootste Boonen alsse beginnen of willen geel werden; men pelt 'er de buytste schellen af, waar na men deze in Booter doet fruyten, vervolgens in Water, met Zout en Peperkruyd, en wanneer men die in het behandelen deeg-agtig gevoeld, zo neemt men die uyt en dist se op.

De Paardeboonen werden eer men die eet, in Water gekookt, opgeschept, en in de Pan met met Booter gefruyt, met Zout en Peper bestrooid, en den scheutje Edik bevogtigd, of wel met zoete Room om de Saus te dikker te maaken.

Daar zyn drierley Boonen, als die welke men *Moerasboonen* noemd, welke breed, plat, en zeer blank zyn: De tweede Boonen de andere zeer gelyk, behalven datse ronder zyn; En de derde soort nog veel kleynder als beyde de eerste, aangeziense genoegzaam gants rond, en van een Graauwe of Roodagtige verw zyn, die aan de Paarden gegeven werden, en welke men doet maalen om in verscheide gelegtheden te gebruyken.

Om van de groote te spreken, (want van de kleyne als van minder waardy zal men niet seggen,) zo zyn 'er sommige die deselve drie of vier weeken voor Kerimis pooten, en meene
die

die eerst de beste te hebben; Andere wagten tot het begin van February; En een derde soort wil hebben dat het vriezend weer eerst voorby zy, en yder brengt zyne redenen voort, en zeggen datse het doen, om dat anders een soort van Wormtjes de toppen, wanneerse bloeijen, opeeten; dog wy meenen dat men best doet te wagten tot het vriezend weervoor by is, en zulkx om datse dienen in goede Aarde en die laag legt, gepoot te werden, om dat in zodanigen grond het water minder trekt als in ligte Aarde, en de Wortel eerder doet bevriezen.

Eer men deselve Poot, moet gy de gaafte *Boonen* uytzoeken; deselve een dag of twee, in Water van Mest doen wecken, wanneerse zeer swellen, en 10 a 12 dagen eerder als anders uyt-schieten zullen, behalven dan het gewormte, wanneer die haastig uyt de Aarde spruyten, geen tyd heeft omse te beschadigen, ook doctse de kragt van de Mest al weekende ingezogen, weeldriger als anders groeijen.

De Aarde waar in men deselve Poot; moet voor de Winter geploegd of omgespit; en van onkruid gezuyverd zyn, men maakt met een Vork twee groeven, en in 't midden of op de rug, en niet in het holle Poot men de *Boonen*, een halve voet of iet meer van den anderen; en zo gaat men voort met Pooten tusschen twee groeven dielynrecht zyn, op dat men zonder de steelen te kwetsen daar kan doorgaan wannermen de Aarde wil roeren, wieden, en de *Boonen* van het overtollige besnoeijen.

Sommige maken van de Aarde, wel bearbeyd en bereyd zynde Bedden, en Pootense met het Plantyzer, maar d' eerste wyze dunkt ons de beste, om dat die de Aarde fynder door het roeren maakt.

In het wassen, wannermen ziet datse van het onkruid zouden verstikken, zal mense wieden en de Aarde behendig roeren, op dat niet beschadigd werden, wanneerse reets groot zyn zal men aan het boovenste van de steelen, Wormtjes en *Muggen* gewaar worden, welke men met het tengerste van de steel afgebrooken zynde, weg werpt, in bondels gebonden verbrand, of onder de Mest begraaft, dewyl anders de *Boonen* weder zou-

D den

den uytkomen.

Wanneer al de boonhuisjens zyn geplukt, zo snyd men de steelen digte by de grond af, op datse nieuwe uytspuytfels mogen geven die in de Na-tyd vrugten dragen; de steelen onder de Mest verrot zynde verbeteren het Land, anders kan men die droog verbranden, en uyt de Asse een goede Loog trekken.

TURKSE BOONEN.

Dezelve zyn warm en droog in den eersten graad, is van blad byna als de klimop, maar breeder en zagter, drie aan drie groeiende, het bloeisel is wit en daar van komen langwerpige spitse en groene schellen die al rypende wit werden, zynde de *Bcontjes* vangedaante als de Nieren in het gedierten; men zaaidse in 't open Veld of tuynen, plantse in April, en zyn in de Maanden van Augustus en September ryp.

De Geele en Roode verwarmen meer als de andere, maaken de Maagen opgeblaazen en met winden bezet; maar vermeederen het Zaad en prikkelen de Teellust aan, voornamelyk als men deselve eet, met lange Peper, Galanga en Suyker, en nog meer wanneer men deselve in Koeije-melk kookt tot datse barsten, en als mense met Mostart eet, zullense de Maage zoo veel niet bezwaaren.

DRAGON.

Die word alleen voortgeteeld van de voortkruypende Wortels of Uytspuytfels; deselve heeft, lange, smalle, gladde, geeltonker groene Blaadjes, welke groejen aan dunne tengere en ronde Stammetjes, wil des Winters wel bewaard werden, in de Lente schiet de Wortel weder uyt, bloeid in July en blyft diep tot in den Herfst groen, is aangenaam van Smaak, syn van Reuk, en deesse word om de Smaak over de Kropfalade gebruykt;

bruÿkt; de groene Blaadjes op Azyn gezet doctse een goede Smaak krygen, en de uytgeweekte Blaadjes worden in stede van Kappers by het gebräad geeeten.

Deselve is dienstig om de slymerige Maagen te herstellen, doet de Winden van boven en onderen loofen. Het wecksel warm gedronken, of in de Darmen gespuyt, stild de Buykpynen; bevordert mede de Stonden, en opend de verstoppte Lever, milt en Scheyklieren.

E R T E N.

De Erten mogen onder de Moeskruyden geteld werden; deselve zyn een Boerse Peulvrugt, die gemeenlyk in het open Veld werden gezaaid zonder andere bouwing van nooden te hebben; anders als dat men de Aarde wat roerd terwylse jong zyn, dat is voor datse schillen beginnen te krygen; wanneer men deselve Poot zo brengense meer voort, als wanneer mense Zaaid; zy vereyssen een goede Aarde en een weynig Regen om te malsfer en lekkerder te zyn, men moetsse dun zaaijen, daar zyn 'er van verscheyde soorten, namelyk Vroege, Groene, Witte, Vierkante of met dikke schellen en Gourmans, en men kan deselve hebben gedurende de Maanden van Mey, Juny, July, Augustus, September en October: Het komt maar op aan dat men na de eerste tragt, die men in verscheyde Maanden zaaid, omse drie Maanden daar na te kunnen plukken; die welke men in, of tot Potagie het meeste gebruykt zyn de Vroege, het zy Witte, of het zy Groene, die van een middelbaare dikte zyn; men zaaidse in het laaft van October, onder de luuwte van een Muur tegens het Zuyden of Oosten, en men maakt zelfs ten dien eynde Rabatten langs de Muuren heen, en op datse gepoot zynde te eerder mogen opschieten, laat men die twee dagen van te vooren in Water staan, wanneer 5 a 6 dagen eerder uytspuyten: Dog men moetsse voor de koude behoeden, want de zwaare koude bederftse, dit is alles wat men doen kan om 'er goede in 't laaft van Mey te hebben:

In 't laaft van February zaaid men 'er een goed deel op Beddens, om de Stalplanten langs de voet van een Muur tegens het Zuyden te herplanten, in gevalle die, welke men in het eynde van October gezaaid had dood gevroozen mogten wezen: De lefte die men Poot gefchied omtrent St. Jan, omse tegens November goed te hebben. Gy moet tuffen twee Bedden die men met *Erten* bepoot, een tuffen beyde leedig laaten of overflaan, op datse den anderen niet mogten verftikken, en van andere verrotten, en de tuffen bedden zal men met de een of andere foort van Wortelen bezaaijen, welke zeer wel zullen tieren door de koelte en luuwte dieze van de fchaaduw der Peulfteelen deelagtig worden.

Men houd ook eenige Beddens, byzonder om'er Groene van te eten, en men doetse van bedagtzaame Perfoonen, op dat de Stammen niet gefcheurd werden, plukken, of behendig van de steelen fnyden; en in dezer voegen alles wat de Plant kan uytleveren, zou bekomen, en te langer zou duuren.

Belangende de *Erten* van kleyne foort, als Witte, Groene, Graauwe, Vroege, Kruypers en Zwartnaarfe, defelve kan men in open geploegde Akkers zaaijen, om datse geen groote Takken maakende, zig niet zullen verftikken.

Men faaidse op tweederlyc wyze, als in vers geploegt Braakland, dat voor den Winter eens is geploegd of wel in Vooren; dat is te zeggen, dat men de *Erten* zaaid voor dat men het Land ploegd, waar na de *Erten* als men ploegd, onder in yder Voore vald, en door middel van het Ploegyfer met Aarde werden overdekt.

Deze wyze van Ploegen word geoeffend met twee oogmerken; eerft, om wanneer de Aarde wat te zwaar is, lugtig te leggen; en ten anderen, om de Duyven het opeten daar van te beletten, want die op nieuw Braakland maar geeft zyn, worden door dezelve als van Hoenders opgekragt en meeren-deels opgeeten.

De *Erten* van alle Maanden (zo genaamd) om datse by na het gantse Jaar duuren en bloeijen, zal men zaaijen in den Tuyn op
plaat-

plaatfen daar defelve voor kwaade Winden gedekt zyn, op datfe vroeg Vrugten mogen geeven.

Ten opzigte van het beftuur, is niet byzonders buyten andere waar te neemen, als dat men de Peulen fnyd terwylen datfe Groen zyn, geen van alle laat droogen, en dat men na maate dat een uytpruytfel geene Peulen meer beloofd, dat af-fnyd.

Men moetfe wel befprouwen of begieten, voornamelyk in de Maand Auguftus en van een ftroofchutfel verzorgen gedurende de heete dagen, omfe voor de sterke Zonneftraalen te befchutten.

Men zaaid of Poot de *Erten* op drierleye wyze op Beddens, met vier of vyf Vooren in yder te maaken, na den aart van de *Erten* welke gy daar op wilt Pooten, by bosjes, troffen, of door den anderen.

De Heete of Vroege *Erten* willen in 't begin van Februay of kort na het sterk Vriezen gezaaid wezen.

De zand of Zavelige Aarde is de geene diefe begeeren om haar aangroey te verhaaften, en indienfe op een heuvel die van de Zon uyt het Zuyden word befcheenen, gepoot zyn, zal zulks het groeijen veel bevorderen.

Indien men dezelve in Vooren Poot, zo geeft zulks een groot gemak omfe te wieden, dewyl 'er voor de voeten plaats tuffen twee Vooren is, zonder de jonge fcheuten te kwetfen.

Indien menfe by troffen begeerd, zo maakt men gaten met het Plantboor of yzer, eene voet van den andere, wanneerfe eerder zullen uytfehieten als op Braak Land, en nogtans tyd geeven, omfe, indien men wil, verfcheydemaalen te wieden.

Aangaande die, welke men onregelmatig zaaid, op nieuwljks geploegd Braakland, of die welke men het in Vooren doet, dezelve geeven u de tyd niet, omfe meer als eens te wieden, ten zy met gevaar van veele nevens de Stalplanten te fchenden, ter oorzaak datfe van alle kanten uytfehieten.

Alle groote foorten van *Erten*, als Witte, Groene, Platte &c. willen op Beddens in Vooren, Vier ryen op yder Bedde

gepoot zyn, en tot gemak zal men 'er twee ryen stekken byzetten, om twee ryen *Erten* te onderflutten; en na mate dat de *Erten* groot zyn van soort, zo veel te sterker en hooger moeten de Tuynstaaken wezen, te meer, om datse tot aan den top toe zullen opklimmen, en schieten by yder knoop Peulen uyt van de Voet af, zynde een soort die men om deszelfs lekkerheyd, en om dat mense groen kan eten hoog te agten zyn.

Wanneer men zeer groote *Erten* begeerd, moet mense in goede Aarde Zaaijen, en wanneerse 3 a 4 voeten in de hoogte opgeschoten zyn, dunnen; maar die men in kley aarde zaaid, worden in het kooken zo murw niet als die men in zandgronden teeld.

E P P E.

Dezelve is vierderley, word maar van Zaad gewonnen dat grofagtig ros, en ten naaften by Eyronde, van de eene zyde wat hooger als de ander, en in de lengte gestreept is; groeid langs de Waterkanten, en in de Tuynen geplant zynde wordse *Sellery* genoemd, en voor Salade gegeven.

FRAMBOISEN:

Framboisen zo Witte als Roode beginnen gemcenlyk ryp te worden in 't begin van July; men plantse in Maart op Beddens, of als boortfels, de een twee voeten van den ander: Gedurende de Zomer schieten alle Jaaren veele welgewortelde spruyten uyt, welke men neemt om nieuwe plantinge te maaken, en door dit middel vernieuwen zig de oude, welke zo dra als de Vrucht geplukt is, sterven; het eenigste dat 'er aan waargenomen word, is, dat men in de Maand Maart de nieuwe scheuten drie a vier voeten afkort, welke men rondsom de voet van de oude bewaard, en ten andere datmen al de kleyne en

en de oude die dood zyn uytroeid. De *Framboisen* zyn volgens de smaak van veel, een aangename Vrucht; zy komen kort na de Aardbeyen te voorschyn; zy zyn in hooge agting, niet alleen om haar lekkerheyd in het eten, maar ook om datse van een lieflyke reuk zyn.

HANEVOET, of KRAYEVOET.

Gravinnekruyd, of *Hanevoet* is eene Jaarlykse kleyne Plant, waar van de Bladen voor toekruyd in Saladen werden gebrykt, wanneer se nog tener zyn; men zaaidse in Maart dik en dicht, om dat men het, vermits de kleyneheyd van het Zaad niet anders doen kan: Het Zaad word in de Maand Augustus verzameld, de kleyne Vogeltes zyn'er zeer op verlekkerd, gelyk mede op alle kleyne Zaaden van Moeskruyden: Wanneer men van dese Plant de Bladen affnyd schieten 'er weder nieuwe uyt, gelyk als van Zuuring, Petercelie enz.

Het zelve is tweederley, het *Beboude* heeft lange hoekagtige Bladen die als vol hoorns zyn, wat geelagtig en nygende na de Aarde, en de Steel, Air, Bloem en Zaad zyn volkomen de Weegbree bladen gelyk. Heeft maar eene Wortel die zeer hayragtig is, de Bladen smaken als die van Weegbreen, men zaaidse in de Tuynen, bloeid in Mey en Juny: De Wortel is samentrekkende en opdroogende, het Kruyd is koud en droog; men eet het by de Saladen en heeft de zelfde eygenschappen als de Weegbreen: De Wortel in spyze vermengd, is goed voor een zwakke Maag, geeeten zynde breektse nog dryftse de Steen wel niet af, maar versterkt de Nieren, en maatigd derzelve al te groote hitte.

Van

HYSOOP.

Van dezelve schieten uyt eene Wortel verscheide dunne Takjes ter hoogte van anderhalve voet, en zo hart als Hout, zynde van alle kanten voorzien van langwerpige, spitse, harde, verwarmende welriekende Bladeren, en wat bitteragtig van smaak; desselfs Bloem komt uyt den top van de Steel te voorschyn, in gedaante van een Air, die wat Rootagtig Hemels Blauw is. Men vindse meest in Tuynen, bloedig in de Maanden Juny en July, is warm en droog van aart tot den derden graad, doorlydende, openende, en de slym afdryvende: De Wilde heeft de eygenste kragten, maar sterker en met Oly vermengt doodse het ongediert op het hoofd.

KAUWOERDEN, of POMPOENEN.

Om de *Kampernoelje*, *Kauwoerden*, of *Paddeskoelen* te winnen is tot het bebouwen niet veel te doen: Men zaaidse gemeenlyk op Beddens half Maart, en dit is de eenigste manier van die te bewaaren en te vermenigvuldigen, in 't laatst van April neemt mensse met klonten aarde op, omse te verplanten in gaaten die men voorbedagtelyken maakt van omtrent twee voeten wyd, een voet diep, en twee vadem omtrent van den anderen, welke men met oude verrotte en byna vergaane Mest dekt, wanneer hunne armen zig tot 5 a 6 voeten toe uytgestrekt hebben, dat gemeenlyk in 't begin van Juny gebeurd, zo legt men in 't midden daar op eenige schopjes Aarde, zo om datse de Wind met heen en weer te slingeren niet zouden breeken, als omse ter plaatse daarse overdekt zyn eenige Wortelen te maaken, waar door de Vrugt meer gevoed en by gevolg grooter word, welke tweederley is; namelyk Groen of Witagtig maar moeten niet geplukt werden, voor datse Geelagtig zyn, en de schellen hard genoeg, om de nagels der Vingers te konnen

nen wederstaan, men bewaardse in de sluytplaatsen tot half Vasten wanneer op haar tyd zyn geplukt, en voor de koude wel gedekt, alle stand in de volle open lugt past haar; maar die voor de Zon het meest bloot staan, worden eerder ryp als de andere; men besnoeidse gants niet; maar vergenoegd zig met die altemets te besproeijen, wanneer de Zomers heet zyn: Hun Zaad word 'er binnen in gevonden, het zelve is plat en eyrond, wat breed en witagtig, is de Nieren en Blaas dienstig; de reuk van de Vrugt doet die in slaauwte zyn bekomen; maar is in 't algemeen van geen goed voedsel, om datse veel slym maken, door diense kout en vogtig van aart zyn, hoewel minder als de Komkommers; maar egter meerder als de Meloenen: Des zyn deselve nut aan den geenen die van een warmen aart zyn, en een heete Maag hebben, maar die deze laatste slap hebben, moeten zig daar van geheel wagten.

K E R V E L.

De gemeene *Kervel* is een Jaarlykse of liever Maandelykse Plant die tot vele gebruyken diend, en voornamelyk jong en teder zyn; hier om moet men alle Maanden wat zaaijen na maate dat men ruymte van grond heeft: Dezelve schiet ligt in het Zaad, en om dat by tyds te hebben, moet mense in 't laast van den Herfst zaaijen, wanneer men half Juny daar aan volgende ryp Zaad zal hebben, dat men met de scheuten affnyd alsse Geel werden, als ander Zaad doricht.

De *Kervel* vermenigvuldigd zig alleen van Zaad, dat zwart, zeer klein, dun en langwerpig met streepen is; de gemuskerde *Kervel* word insgelykx gewonnen van Zaad, dat langwerpig, zwart en grof van korrel is.

Deze laatste soort is een der tockruyden van de Saladen, zynde in 't begin van de Lente, wanneer de Bladen jong en teder zyn, aangenaam van smaak, en zeer geurig, maar men moetse niet gebruyken, wanneerse hard en oud zyn, zy houden verscheyde Jaaren stand zonder dat van het vriezen bederfd, en dus werdse een sterke Stalplant.

E

De

De *Kervel* eyft een welgemelte en wat vogtagtige Aarde, dezelve word in Septembergezaaid om des Winters te gebruyken; die voor de voortyd zaaidmen in April; diemen na St. Jan zaaid fchiet niet in het Zaad; daar is nog *Duyvekervel* die by de Apothekers gebruykt werd, en eens gezaaid zynde komtfe van zelve genoeg voort.

De *Kervel* is warm in den derden en droog in den tweeden graad, dezelve verwekt de eethuft, dryft het Graveel en den Steen af, zuyverd het Bloed en doet het geronne in het Lighaam fcheyden: Werd hedendaags voortf en als Moeskruyd geeten, is de Maage dienftig en in Spyze gebruykt zijnde, aangenaam van fmaak.

KEULE, of KUN.

De *Kewle* zaaid men in een maatige vette grond en wel tegen de Zonne gelegen plaatfe, in de Lente, en wil wel by en omtrent den Ajuyn geplaaft zijn: Dezelve is warm en droog in den derden graad, verfterkt de Maag, breekt de Winden, verwekt de Maanftonden, dryft de Piffe, fcherpt het Gezigt, en word met nut gezoden of geftoofd by de Boonen en andere diergelijke Peulvrugten die Windig zijn, geevende aan de Spijze een goede Reuk en Smaak.

KOMKOMMERS.

Komkommers zijn Planten die ranken hebben welke langs de Aarde Kruypen; hebben geele bloemen waar uyt de Vrugt gebooren werd, welk ruuw, knobbelagtig en een halve voet lang. Groen in den beginne, en Geel wanneerfe rijp zijn, men Zaaidfe in de Tuynen en verplantfe op Bedden als men de Meloenen doet, en zy bloejen in July en Augustus, zy zijn van twee foorten, Witte en Groene, maar de eerfte zijn drooger en werden voor de beste gehouden: en als die noch klein zijn, kan men dezelve in Azijn leggen, zo om die voor 't bederf te bewaaren, als tot gebruik en toefpijze voor gebraden Vleefch, daar

daar by doende gefneedene Peper-wortelen met heele gedroogde Peper en bloemtakjes van Venkel: doch dezelve zijn niet gezond, maaken een kwaad Sap zelfs in de beste Magen; veroorzaaken kwaadaardige en hartnekkige Koortfen; een vierendeel loots van de gedroogde Wortel gepoeijerd ingenomen, doet Braaken, het Sap van *Kemkommers*, met het gestampte Zaad en Meel inde Zon gedroogd zuyperd het Aangezigt en maakt het Vel wit.

K O O L.

Van wat naam dezelve mogen zijn, worden niet als van Zaad voortgeteeld, 't welk zeer rond en van grote als een gemeen speldehoofd, en wat rosagtig bruyn is: Onder alle de Moeskruyden is de *Kool*, verplant zijnde die welke het ligste vat: dezelve zijn van verscheyde soorten als Witte *Kool* en *Kappers*, die voor de Nazomer en den Herfst zijn, *Roode open* en *Sluytkool*, *Krul* en *Bruyne*, *Roode Bastard*, en *Savoy-kool*.

Zy begeeren allegader een tamelyke vette, welgemeste omgespitte Grond. De *Roode*, *Savojien* en *Kappers* zaaid men in de eerste Maanden van het voorjaar, en werden in Mey en Juny verzet; de *Bloemkool* zaaid men in April of Mey, met de nieuwe Maan, en opgeschooten zynde verplant men die in zavelagtige Aarde, in het afgaan der Maan. De *Buyskoolen* zet men twee en een halve voet van den anderen, en zo de *Savojien*, *Kappers* en *Bloemkoolen* anderhalve voet int 't verband: Van de *Bloemkool* werd het Zaad uyt Italiën voor het beste gehouden, of dat van het Eyland *Cyprus* komt.

De Italiaansche werden in geen Potagiën gebruykt, maar voor tussengeregten opgedist, kunnen geen koude verdraagen, en zo dra als 'er het Hoofd van zet, dekt mense dat men de Bladen die met een Stroohalm toebind; want anders zou de koude die verderven en doen verrotten. Dezelve zyn voor de Winter, men moeste in de Aarde geworteld, uytbooren en in de stoove of sluytplaats brengen, wanneer gemeenlyk haar Bloem voltrekken: Alle andere *Kool*, behalven deze soort

E 2 bren-

brengen hier te Lande zaad voort, en om dat te winnen, zo verplantmen op den Herft of in 't Voorjaar de fchoonfte en de befte, welke dan in Mey en Juny in het Zaad fchieten dat men in July en Auguftus, inzameld. Men zaaidfe op Meloenberg, of Mest-bedden, waar in men overdwars kleyne voore maakt, en het Zaad dunnetjes en ordentelyken in werpt.

In de Maand April zal men andere zaijen op de eygenfte Bedden waar van de Meloenen en Komkommers verplant zyn. De *Kool* die groot van Blad is zaaid men in de Maand Mey, en wanneer dezelve in 't begin van July verdraagen konnen verplant te werden, zo zullenfe zig voor den Winter nog zetten en fluyten, deze zyn de fmaakelykfte van alle, fmelten als in de Mond, maakt eenigziints afvaging, en breekt uyt de Maage niet op.

De Witte *Kool* zaaid men in Auguftus, om wat voor de Winter verplant te werden, zullen als dan wel groeijen en de gantfe Winter door dienft doen, voornamentlyk wanneer het Vriest want de Vorft maaktfe murw en aangenaam van fmaak.

Om alle foorten van *Kool* te verplanten, zal men eerft het Aardryk diep omfpitten en wel met Mest doormengen, waar na men het in Bedden verdeeld van vier voeten breed; een voet van de kant zal men een Voore ter diepte van vier vingeren, een half voet breed van bovenen onder fcherp toelopende, waar in men met mooy weer tegens den Avond gaaten met het Plantyzer zal booren; en daar in de *Kool* tot aan de tederfte Bladen toe pooten; men zalfe tamelyk wyt van den anderen zetten, na raade datfe tierig gegroeid zyn, en niet verzuymen de Voore met Water te befproeijen.

Men kan dezelve ook verwerd op vierkante vakken verplanten en inzonderheyd de Witte, omfe te laten bevrozen, maar deze zyn zo gemaklyk niet te befproeijen als op Beddens, behalven dat men de foorten op Beddens byzonder kan houden.

Uit zindelykheyd zal men zorgvuldig de *Kool* van de doode bladen zuyveren, op datfe van verrotting bevyd, geen vuyle flank krygen, nog van de Slakken, Kikvorffen, Padden,
en

en andere ongedierten, die daar door angelokt, beschadigd werden.

Wanneer de *Kool* gezet en gesloten zynde, men gewaar werd dat de een of ander in het *Zaad* zoud' willen schieten, zo moet men de *Plant* half wege uytrukken, of op de *Stronk* treden, omse op een zyde te doen hellen; 't geen het spoedig in het *Zaad* schieten zal verhinderen, en tyd geeven om het eerste geeeten te werden. Het *Zaad* kan men winnen van de fraayste *Koolen*, met die te verplanten daarse voor de *Winter-winden* gedeekt staan, en geduurende het *Vriesend* weer met *Potten* en daar over *groove Mest*, dekken; maar evenwel somtyds eens van de *Zon* laten beschynen, en egter des nagts niet ongedekt te laten.

De eygenscapen van de *Kool* zyn, dat het afziedsel voornamelyk van *Roode Kool* de *Buyk* los maakt, de *Hoeft* verzagt, en de *Stem* verbeterd; het *Sap* met *zuyker* vermengd is zonderling goed voor die *Engborstig* zyn en ook voor de *kwaalen* der *Longe*; zelfs is het *Sap* van *Kool* met *Suyker* als tot een *Siroop* gemaakt daar toe dienstig tegens de *wormen* der *Kindren*; *Kool* gestoofd en met *Peper* bestrooyd, vermeerderd der *Vrouwen* of *Minne* haar *Melk*; kortom de *Kool* is een *Medicyn* in de *Maag*, een *Doctor* in *Huys*, en daarom by de *Oude Romeynen* voor eenalgemeen *Geneesmiddel* tegens allerley *kwaalen* wel 150 Jaaren lang gebruykt: Van de *Affe* word een *Looge* om het *Hoofd* te wassen gemaakt; ook is den *Afch* met het *Wit* van een *Ey* vermengd een goede *Brandzalf*.

KERS, TUYNKERS, WATERKERS.

De *Kers*, of *Tuynkers*, is te wel bekend om 'er een beschryving van te maaken; men zaaidse in de *Tuynen* en deselve bloeid in *Juny*. Het *Zaad* verwekt de *Pisse*, maakt de *Buyk* los, purgeerd of *zuyverd* de *Nieren* en de *Blaas*; opend de *verstoppinge* van de *Leever* en de *Mild*; verdryft

E 3 met

met Oly ingenomen het Fenyn, het uytgedrukte zap zuiverd de Tanden, het Zaad gekaauwd verminderd de beroerdheyd van de Tong, doet Niezen en wekt de Geesten op; in Azijn gezooden en als een Pap gebruykt verdrijft het de Kliergezwellen, de Jigtpijn en Bloedvinnen, en alle andere soorten van Gezwellen.

K R U I S B E S I E N.

De *Kruysbesien*, zo Roode, Geele, als Witte, zijn de Vrucht van Heesters, werden van Stekken, afzetsels en gewortelde uytspuytsels aangewonnen; men plantse in de Maand Maart, ten minsten 6 voeten van den anderen, ten zy op volle Bedden, vierkante Vakken, of tusschenplaatsen der Heggen die men gemeenlijk rondsom den Moestuyn maakt. Begeeren alle een vogtige Grond, en zijn in July rijp, dog werden meest terwijl datse hard en groen zijn gebruykt, sijn met Eyeren en Suyker vermengd, of wel in Saucen zeer dienstig.

Onrijp zijnde, zijn de Vruchten kout en droog van aart, samentrekkende, en verkoelende, maar geven egter, maar weynig, rauw en kout voedsel.

Dezelve werden beter voortgeplant van stekken en uytspuytsels als van gewortelde Looten, het zy dat mense in de Lente of in het Voorjaar plant; en wanneer se Wortel hebben gevat, moeten die gelijk als andere Boomen gehandeld werden, maar men moet 'er de toppen niet af snyden nog verder knotten als zy u hinderlijk zijn. Sommige die meenden dat men de Boomen van *Kruysbeyen*, moest in haar opgroeijen stuyten en snoeijen zo als men de Wijngaarden doet, welke hen bedroogen gevonden hebben, om datse het te vroeg deden.

De oude *Kruysbeyen-Boomen*, moctmen, om datse een Tuyn ontcierien uytroeijen, en daarom zorg dragen dat men zig in tijds van nieuwe voorziet, en om deze te hebben, alle Jaaren eenige aanwind.

Om

Om te beletten dat de *Witte Kruysbeyen* niet zo vroeg als anders uytloopen, moet men die tegens de Boomen van de *Roo-*de aanplanten, dewijl deze van het Mannelijk geslagt zijnde, maaken datze wel draagen, groot worden, en minder uytloopen.

KATTE-KRUYD, of NIP.

Is warm en droog in den tweeden en derden graad; heeft *Ruy-*ge en Witagtige Blaaden, de Stam of Steel anderhalve voet hoog, de Bloemen een Aire gelyk, Purperverwig, en sterk van Reuk. Groeid in vogtige plaatsfen, bloeid in Augustus, is van deugd en kragt de Kruyzemunt gelyk, word voor *Toe-*kruyd by de *Salade* gebruykt, verwekt de *Stonden* en traage *Kraamvloed*, het ontdoet het geronne *Bloed* als ymant mogt gevallen hebben, als wanneer men de *Kookfels* tot zweetens toe meermaalen drinkt; de *Blaaden* en *Bloemen* kan men op *Wyn* en *Brandewijn* zetten om des *Ogtens* en des *Avonds* voor de *gezondheyd* te gebruyken.

KROPSALAAD.

De behandeling daar van werd hier agter onder de *Latouw* beschreeven, dezelve is van drie soorten, als *Bruyne*, *Kleyne*, en *Kropsala*; welke vroeg gezaaid werden, als mede de *Prince* kroppen alle onder geele *Wortelen* en *Ajuyn*; men duntse wel tot een halve voet van den anderen, omse te beter te doen kroppen, dog de *Prince* kroppen zaaid men eerst in het laaft van *April*, en zo de eene als andere zyn aangenaam om voor *Salade* te gebruyken.

KNOP-

KNOFLOOK.

Deze werd voortgeteeld van eene soort van Bolletjes of Kleifstertjes, die in de Aarde rondsom aan de voet van de Plant groeijen, en is alle eën soort van Ajuyn of Uyen; yder Blad van dezelve is holagtig, en aan het ondereynde plat; waar mede zig aan de voet van de Plant houdt, daar uyt de Wortelen schieten, en opwaards groene holle steelen, beneeden buykiger als boven, en een spitse top, waar uyt het spruytsel voortkomt zo wanneer men de Bol in Maart of April poot, ter diepte van drie of vier duymen, en omtrent van gelijke wijtte van den anderen.

Men houdse by de Boeren voor een Theriakel, wanneer die rugteren werd geeten; wyders werdse raauw en anders voor, en by Spyze gebruykt; het sap in de Ooren gedroopen beneemt de Tantspyn, zulks doet het mede wanneer het door de Neuze werd opgesnoven.

Onder de Look is een soort die men *Bieslook* noemd, welke men scheurd in de Maand van April, en zet men op Rabbatten of kleyne Bedden, by het gemeene struyfkruyd.

Een tweede soort werd *Beere-look* genoemd, en heeft witte bloemtjes; werd in 't laaft van Augustus, als het Lof begint dor te werden op genomen, en in 't begin van Maart weder in de aarde gestookten.

Een derde geslagt is *Huyslook*; zynde een plantje dat tot een struyk of Boomtje groeid, van een takje gestoken, en des winters in een kaggelstoove moet bewaard en droog gehouden werden, en draagd; wanneer het in Huys staat geele Bloemtjes.

De Look in een Spuytsetting gebruykt en gekookt zynde stilt het kolyk, en verdryft de Winden: Azijn waar in Look gezooden is verdryft de Tandpyn uyt koude Zinkingen ontstaande; syn gekorven en de Kinderen op een stuk met Booter

te

te eten gegeven dood de Wormen; dezelve drijft mede pisse; een Smeerfel van Look, Zout en Azyn dood de Neeten; maatigd ook de Honger en Dorst; is goed tegen de ylhoofdigheid; in Melk gekookt en gedronken, doet de scheuten, van zinkingen ophouden; alle Morgens een knopje geeeten helpt die, welke de vallende ziekte hebben, en verligt de Jigt pyn; een knopje gestamt, en met een Roemer witte wyn en met 30 Gryne Mirrha ingenomen wanneer men de koude van de Koorts gevoeld, verdryft dezelve.

L A U R I E R.

De gemeene *Laurier* is een Boomtje maar van middelmatig gebruik in Moestuynen, zynde genoeg dat men eenige weynige voor de Koude welbewaard heeft staan om wanneer men die van nooden mogt hebben eenige van haar Bladen te gebruiken.

Dezelve is zeer heet van Aart, scherp en bitter van Smaak; het vogt waar in de blaaden zyn gekookt, dryft de Urine en Maand stonden; De Wortel gepoeyerd ter zwaarte van anderhalf-loot met zoete Wijn ingenomen, bevordert het Baaren en doet spoedig verlossen; het is mede dienstig voor die de Druppelpis hebben, maar te veel, doet het Bloet wateren; gevreven en op de steek van een Honingbey gelegd, geneest die met laauw Water als een drank gedronken doet Braaken; de Bessen of Beijen zyn beeter van Aart dan de blaaden, welke gestamt en met Honing vermengt goed zyn tegen de koude zinkingen; het Sap met eenen veel Wyn en Rooze-oly vermengt stillt de pyn in de Ooren, en geneest de doofheyt &c.

De gemeene *Laurier* word van de Bakelaar gezaaid, en deze in de Maand Mey drie vingeren diep in goede Aarde gezet, maar moet het volgende Jaar verplant werden. Dezelve werd ook van zyn Wortelspruyten afgezet; men moet des Winters voor de Sneeuw en Koude met Stroo of Riet dekken, en indiense door de Koude mogt Zwart of verdort zyn geworden,

F den,

den, zal men het kort by de Wortel afnyden, om daar na weder uyt te spruiten.

L A T O U W.

Werd van foort die fy zyn voortgeteeld, en gewonnen van Zaad dat wat Langwerpig, Eyrondagtig, en langs heen gestreep is, aan de eyndens scherp en zeer dun; in de lente gezaaid zynde draagse in July Zaad; maar de winter *Latouw* welke men in de Maand October eerst van haar zaai-plaait verplant, brengen eerst Zaad in de naastvolgende Maand July; onder de *Latouw* werden begreepen de Kropfalade of Sluytkroppen; indien me dezelve vroeg wil hebben zo zaaidmenze op een Bedde van Mest; de Kropfalade word onder de geele Wortelen, en Ajuyn gezaaid, en men dunt de Prince Kroppen in April; en omze schoon en wit te hebben zo bind men die boven te famen eermense uytrekt om te verplanten, waar na men dit gedaan zynde daar Zand op strooid: De *Latouw* werd voor de beste van alle Moeskruyden gehouden, verkoeld de al te groote hette, matigt de scherpe humeuren, is derhalven gezont voor jonge Lieden die te heet en vol Gals zyn, neemt de Geylheid weg, verwekt slaap, en word eerst voor *Salade* gebruikt.

L A V E N D E L.

Werd in Moestuynen gebruikt, om'er boordsels van om de Bedde te maken, met de Bloemen zonder die van de stecelen te plukken, doet men het gewasse Lywaat welriekende werden; werd uyt Zaad en Stekjens voortgeteeld; dezelve is warm en droog tot in den tweeden graad; word van sommige Vrouwlyk *Aspic* genaamd, om datze daar na gelijk; de Bloem is bleek Purper; bloeid in Juny en July.

De *Lavendel* tussen wolle gewaad gelegd, bewaard het voor de

de Mot en Worm; is dienstig tegen alle koude gebreken der Hersenen; opent de verstopping van de Milt, stilt de Maagpijn, verwekt de Maandstonden, drijft de Nageboorte af, en versterkt de bevende en Lamme Leeden.

L I N S E N.

Deze willen maar een middelmaatige vette Aarde hebben, want als die te Vet is groeiense te dik en weeldrig, en geeven maar Kruid en Bladen zonder Vrucht; maar in een middelbare grond, dragense wel, behoudens, datze geen Regen krygen wanneer in den Bloei staan, want de vogtigheit is haar als dan schadelyk en doetsse schieten.

Om dezelve spoedig te doen opkomen, laat menze 5 of 6 dagen met drooge Mest vermengt leggen, waar na men die Zaaid, en met de Egge flauw daar over te laten gaan, dekt.

Wanneer men dezelve gebruyken wil, zo wand men die, en omze verder te zuiveren, zo smyt men die in een Pot met heet Water, wanneer de Linzen aanstonds boven dryven, met een Schuymspan daar uyt werden geschept, en het water met de Steentjes en Aarde weg giet, en weder schoon Water overhangd, de Linzen daar in kookt en als behoort op dist; de Erten daar van zyn 3 of 4 in een hauwken beslooten, de Witte zyn de beste en de andere Afgrauw, de laatste draagen Witte en Roode Bloemen, en de eerste soort niet dan Witte. Van Aart zynze gemaatigd, maaken te veel gebruykt grof Bloed, veroorzaken pyn in de Senuwen, doven de lust tot byslaapen, verwekken zwaare Droomen, en zyn beide aan het Hoofd en de Longen hinderlijk.

MAJOLEYN.

De allergeelfte werd voortgeteeld van Zaad dat zeer kleyn is, en van gedaante by na als een Citroen; aan het eene eynde scherper als het ander, heeft hier en daar eene Witte streep, en is verder van een Bleek bruyn Verwe.

Zy wast laag, en als een kleen Heestertje, omtrent een voet hoog; heeft verscheyde dunne struykjes met takjens bewassen lang werpig aan de Blaadjes, hebbende yder zyn steeltje, staan twee aan twee over malkanderen, bleek Groen en Lieflijk van reuk. Op de toppen komen zeer kleyne witte Bloemtjes, en de Wortel is Vezelagtig, dezelve bloeid in de Zomer en blijft des Winters over.

Dezelve is fyn van deelen dat de reuk en smaak uytwijft, werd daarom gebruykt om de Slym te verdunnen, de verstopte Pijpens te openen, de Maag te versterken, de Winden te verdryven, de Maandvloeden te verwekken, en in de Neus gestoken doctse veel slijm loozen. Om het verdre te bereiken maakt men daar van Kookfels, trekt dezelve als Thee, men rooktse met Saly, Rosinarijn en Betoni vermengt uyt een Pijp als Tabak; men maakt 'er Kruytmutsjes van, en overgehaald bekomt men een fyne Oly, men kan dezelve mede op Wijn zetten, of daar mede met Brandewijn overhalen; men doet de Blaadjes in Reukzakjes, om het Lywaat in de Kassen wel te doen ruiken.

MAJOLEYN, of OREGO.

De gemeene *Orega* heeft ronde Struykjes; veeltijds wel 2 Voeten hoog, wat Purgeragtig, verspreidende zig in verscheyde takjes, heeft breede, langwerpige en spitse Blaadjes, en bleek Groen van verwe; op de toppen komen schubagtige Aartjes, waar tusschen kleyne Witte Bloemtjes te voor-

schijn

schijn komen: Het Zaat is Bruyn, Geel en zeer kleyn, de Wortel is dun en Vezelagtig.

Alle de Majoleynen hebben een aangenamen Reuk en Smaak, men gebruykt de bovenste topjes tegen de verstopte Ingewanden, Hoest, moeilijk Ademen, Geelzugt, vermeerderd het Zog, doorsnijdt de Slijm, en verdrijft de Winden &c. De gemeene werd mede gebruykt over gestoofde Vis, Kavijaart, en Anfiomis.

M E L D E.

De Tamme of *Wilde-Melde* wast met steelen die gemeenlijk onder Rond en boven Vierkant zyn, heeft verscheyde zytakken, waar aan lange, breedte, spitsuyt- en toeloopende, gladde, en zachte bladen groeijen, aan de opperste takjes komen kleyne in een gedronge Geelagtige Bloemtjes, het Zaad vind men na het Bloeyen Druyvs-wyze als in een Vliesje beslootten: De Wortelen die dun en vezelagtig zyn booren diep in de Aarde, de Blaaden en Steelen jong wezende zyn van een Witagtige en blinkende kouleur.

De *Melde* moet alle Jaaren in February, Maart en April gezaaid werden, om datze niet tegens de koude kan, wil dun gezaaid, maar dikwils besproeid zyn;

Dezelve is kout inden eerste, en vogtig in den tweeden graad, maakt de Buyk week, opend de verstoptheyd van dezelve, en werd van de Duytschers hedendaags nog veel onder de Moeskruyden gebruykt; Pappen daar van gemaakt vermurwen de gezwollen, of doen die verdriyven.

MELOENEN.

Werden alleen vermenigvuldigd van Zaad, dat van de *Koff* kommers even gelyk is, behalven dat het wat smalder is; van kolour helder Geel, en 't geen in 't binnenste van de *Meloen* werd gevonden; men zaaidse in een vette Aarde en geeft in de Maand July zyne Vruchten, dezelve zyn van Aart kout en vogtig, en wat samentrekkende. Het Vlees der *Meloenen* geeeten dryft de Urine, en is goed tegen de ongemakken van de Blaas, en de pyn der Nieren; te veel gebruikt beneemt het Zaad der Mannen en genoegzaam desselfs kragt, en het Zaad van de *Meloenen* in 't algemeen veroorzaaken koude vogten in het Lichaam, en vooral in de zodanige die zwak van Maag zyn, en daarom moet men voort na het eten van dezelve goed voedsel gebruyken.

De *Meloenen* moeten in een warme plaats gezet werden, daar toe eerst een diepe Put graven, en daar in lange Paarde-Mest doen, dezelve met twee a drie Emmeren Water begieten, om te beter te broeijen, en daar op een halve voet dik goede Aarde gelegd, waar in men het Zaad eerst in Melk geweekt, een halve vinger diep, en drie of vier vingers breed van den ander moet steeken; men maakt daarom een Bak en belegt die van booven met Glaazen Ramen, word tegens het Zuyden gezet, en wanneer de Zon schynd, open gedaan werden, om desselfs stralen te genieten; het Zaad opgekomen zynde, nypt men alsse vier Bladeren hebben het bovenste hartje af; waar na men de zelve verplant op een met Paarde-mest bereyde en tegens de Zonne gelegen plaats drie voeten van elkanderen, en met Glaaze Klok of Lantern; men moetze ondertuffen van de valse Bloemen en de Takken diese maar drie hebben berooven. De teekenen van een goede *Meloen* zyn, als de steel bitter, de Vrugt zwaar van gewigt, goed van Reuk, en de kruyn hard is.

N I P T,

NIPT, of KATTEKRUYD.

De struyk is vierkantig, wat ruygagtig, en ruym twee voeten hoog, zig verspreyende in verscheyde takken, waar aan breede, spitsloopende, donzige Bladen yder op zyn steeltje zyn; de Bloemtjes daar van zyn bleek geel en witagtig; het Zaad is bruynagtig en de Wortelen niet heel dik, maar vezelagtig: De Katten eten dit kruyd gaarn, waarom het ook *Kattiekruyd* word genoemd, het werd gezaaid en geplant als de *Kruysmunt*, is even als dezen, heet en scherp van smaak en van een vlugtig zout voorzien, en daarom dienstig in alle ziekten die uyt koude en slymigheyd ontstaan. Verdryft de Koorts, verwekt de Stonden, ontdoet het geronnen Bloed als iemand mogt gevallen hebben, wanneer men de kookfels tot zweetens toe gebruykt, en werd veel voor een toekruyd by de Saladen geeten, om datse de koude van dezelve maagt.

OSSETONG.

Werd van Zaad voortgeteeld, beyde in de Lente en de Zomer gezaaid, en zelfs meermaalen in eene Zomer, om dat de Bladeren waar in haar deugd bestaat, maar goed zyn terwylen datse teder, dat is geel zyn. Het Violet-verwig bloemtje draagd, is een cieraad over de Saladen. Het Zaad valt zo dra als het ryp word, en over zulx is het beste datmen de Stammen affnyd wanneer het Zaad is gezet, en die in de Zonne laat droogen, wanneer men maar weinig verliest, dezelve heeft lange spits-scherploopende, ruyge, haarige en stekende Blaaden, eenen regt opgaande ruyge Stam van ruym twee voeten hoog, boven zig in zydtakjens verspreidende, waar aan vyfblaadige kleyne, ligtpurper, rood-paarsse Bloemtjes komen die Blauw werden; na het vallen vind men in de Bloemhuisjes drie of vier lang-

langwerpige, graauwe en gerimpelde Zaaden, de Wortel is rond, lang, een vinger dik, roodagtig, bruyn of zwart van buyten, blijvende des Winter over, is van binnen wit en vol taay Sap, en zo van kragten als gebruyk gelijk de Bernagie.

P A T I E N T I E.

De *Patientie* is eygentlijk een soort van zeer groote en scherpe Zuuring; men zetse langs de boorden van Rabatten of op een Bedde, om nu en dan eenige bladen onder de Zuuring te gebruyken, de wijze van voortteeling en behandeling is even als de Zuuring.

P R E Y, of P R A A Y.

De *Prey* heeft lange, breedagtige, uytgeholde samengevoewe Bladen, is de Ajuyn in reuk en smaak al byna gelijk, als mede het Zaad, behalven dat het graauw is. De Bolle of Wortel is wit, dun, langwerpig en onder aan vezelagtig, werd in vette en welgemeste Aarde gezaaid in de Maand April, in 't verplanten moet men de punten affnyden, en men zuyperd de Wortel met een Schaar, in de Geneeskunde is haar gebruyk als die van den Ajuyn; in de Salade werdse gebruykt om de koude te matigen, zy verdund de Slijm, doet Water loofen, men kooktse mede met Vlees, Warmoes &c.

P E N N I N G - K R U Y D.

Werd in April gezaaid, maar staat een Jaar over eer dat het bloeid, de Bloemen zyn de enkele Violetten gelijk; werd om de sierlijkheyt van zyne blaaden het Zilverfchoon gelijk op de kassen gezet; bestaat uyt grove samentrekken-

kende deeltjes, en daarom dienstig in de Buikloop, Roode-
loop, te veel Stonden en Kraamvloed, waar toe men het Sap
of de Kookfels gebruikt.

PEPER-WORTEL

Vercyft om te groeijen een vogtige grond, werd voortge-
teeld van stukjens of dikke schyven van gemelte Wortel-
len, welke in November, December, January, February en
ook Maart in de Aarde gestookten werd, gemelte Wortel is
verwarmende, vermeerderd de Eetlust, dryft het Graveel
af, opent de Lever, Nieren en Milt verstoppt zynde door kou-
de en slymige vogten, en werd veel en met rede gebruikt, tot
een toefpyze of Sauze by Visch, of Vleesch.

PEPER-KRUYD.

Is een Jaarlykse Plant, iets welriekende, werd van Zaad ge-
wonen en de blaaden van toekruyd in sommige Spyfen ge-
bruikt, voornaamentlyk by Erten en Boonen, is dienstig tegens
alle Ziekten die uyt Slym ontstaan, verwekt de Eetens lust en
doet wel wateren.

PETERCELIE.

Zo de gemeene als de *Krulpetercelie* werd geteeld van Zaad
dat zeer klein, langwerpig, graauw-groen en wat krom
van de eene zyde is, en langs met verheeve streepjes gestipt is.
Het Kruyd en Wortel werd hier te Lande beyde by Rivier-Vis
gebruikt, anders de bladen gekurven zynde doctmen raauw
over gekookte Schelvis, Zalm, Vlees &c.

De *Petercelie* werd gemeenlyk in February gezaaid, om
datse 6 weken legt onder de Aarde eer datse opkomt, maar om
die

die te eerder te doen opkomen laat men het Zaad dat twee Jaaren oud diend te wezen, een nagt weken, en zaaijen het in Aarde die met asse van Boonstro is gemengd, wanneer die veel weelderiger groeid als anders. Dezelve opend de verstoptheeden van de Lever, Nieren, Lyfmoeder en andere inwendige deelen, doet de Pisse loozen, als mede de Steen en 't Gravel afgaan.

ROOMSE PETERCELIE.

Deze heeft groote bladen, men bindse als de Chichory wanneer geel-wit werden, en des Winters voor Salade werd gebruikt; en om daar toe bekwaam te werden snydmen in 't laatste van den Herfst alle de bladen af, overdekt de struyken met lange Mest, of de Bedden met Matten van Stroo, zodanig dat 'er de koude niet kan treffen, en het geen vervolgens uitspruit zal wit-geelagtig en teder wezen; men zaaidse in het voorjaar wat dunnetjes om datse veel groote bladen geeft, men behoeftse niet veel te begieten, om datse de droogte tamelyk wel kan verdraagen. Deze *Petercelie* als mede de Wortel is van dezelve kragten als de hier boven gemelde, en diend tegens het Gravel en opgestopte Pis, Long, Lever, Milt en Ingewanden verwekt de Stonden en vermeerderd de Vrouwen Melk &c.

PIMPERNEL.

De *Pimpernel* een gemeen toekruyd by Saladen, werd weinig anders als in het voorjaar gezaaid, en wat dicht, het zy op Beddens of langs de boorden daar van, schiet na datse gesneden is dikwils weder uyt, en moet men de dunne uitspruitsels neemen om by de Salade te gebruyken, om dat de oude bladen te hard zyn, zy wil in de Zomer dikwils besproeid wezen, van dezelve is maar een soort en het Zaad werd ten eynde van de Zomer

Zomer verzameld. Het Kruid is famentrekkende, stelpt het Bloedspuuwen, is goed tegens de Teering, reynigd vervuilde Zweeringen, en geneest alle Wonden en Buykloopen, dog het beste gebruik is dat men de afziedfels drinkt, en uterlyk is het Sap alleen of met Honing gekookt alderbest.

PINSTERNAKELEN.

Pinsternakeien of *Passenaken* is een in de Keukens wel bekende Wortel; men zaaid die in 't einde van de Winter, dunnetjes in goede wel bereide Aarde, en indien te dicht mogten opschieten, moet men dezelve in de Maand van Mey dunnen, op dat die staan blyven te beter mogen groeijen en dikker werden; dezelve werden niet als van Zaad voortgeteeld, en daarom moet daar voor als de Beet en gemeene Wortelen gezorgd werden. Zy hebben groote lange en breede Bladen, rondsom geschaard, Geel-groen van verwe, gevreven zynde wat sterk van reuk; op de toppen der Takken komen kroontjes met kleine Geele Bloemtjes; daar na volgen de Zaden die Ligt-bruyn of Geel, Breet, Plat en Rond, als dat van Lavas zyn; de Wortels zyn van buiten en binnen Wit, zoet, mals en geurig van Smaak. Dit gantse gewas is fyn van deelen; beyde het Zaad en de Wortel doen veel Wateren, de Stonden bevorderen en afdryven, vermeerderen de Melk in de Borsten, verbeteren de Gyl, en verdryven de Winden. De Bladen doet men in Pappén, om de Gezwellen te doen rypen of verdryven, en dienen mede tegens de beginnende versterking; de Wortelen tot Spysse gebruikt geeven goed voedsel.

POMPOENEN.

Deze zyn een soort van *Meloenen*, plat, langwerpig en geel, waar van de behandeling die van de *Meloenen* even gelyk is.

PORCELYN.

De *Porcelyn* is een der fraaifte Planten van een Moestuin, werd meest by de Saladen gebruikt, als mede in de Potagien, dezelve is van twee soorten, Groen, en Goudgeel; deze laatste is de aangenaamste voor het gezicht, en moeijelyker om aan te kweeken; waarom men by kout weer Moeite heeft omze te doen opkomen, zelfs op een Mest-bedde en onder de Klok, want in de open lugt gelukt het zelden voor halv Mey, en dan moet de Aarde goed, zagt en wel geroerd, mitsgaders het weer mooy zyn; overzulks moet de eerste Porcelyn die men halv Maart op een Mestbedde zaaid, van de Groene soort zyn, om dat de Geele verrot, zo dra alsse uitgeschooten is, ten zy men wat verre in de Lente, dat is tot in het laaft van April gekomen is; men zaaid dezelve gemeenlyk zeer dicht, dewyl het Zaad uitstekend klein is, en het daarom niet dun kan zaaijen; wanneer men het op een Mestbedde doet, en by koud weer, wanneer met de Klok of Raamen nodig zyn bedekt te werden; het zy dan als het weer begint zagt te werden, zo breekt men slegts de genoegzaam tot stof verotte Mest met de Hand, of de rugge van de Schop; maar wanneer men het in de open Aarde zaaid, die, wel bereid moet zyn, zo harkt men die 5 of 6 maalen open met de Klouw, om het Zaad onder de Aarde te krygen en te bedekken.

De *Porcelyn* bestaat uit een lymig en ziltig Sap; het Kookfel van Bladen is dienstig voor dorflige Monden in de heete Koortfen, brandige Pis, en heete Scheurbuik &c. het Sap of Kookfel doet de Sprouw versagten. In de Keuken word die met Zuuring gestoofd, voor die opdragtig en hitzig van Aangezigt zyn. Zy werd mede over de Saladen gebruikt; van buitene mag men de Bladen op de pynelyke Aembyen of Spenen leggen, en het Sap dat de klooven in de Tepels genceft, is mede dienstig tegens de ontsteking der Oogen.

RADYS (Spaanse) of RAMELASSEN.

Deze hebben groote breede, lange, rouwe en groene Bladen, voor Rond, en van wederzyden gekarteld, als het loof van Raapen. De Wortel is van binnen Wit, van buiten veeltyds Swart, dezelve wegen somtyds een half Pond en meer, en zyn van gedaante als een langwerpige Raap, dezelve zyn van aart en kragten de gemeene Radys gelyk.

R A D Y S, (Gemeene.)

Deze, wanneerze zyn als behoord, namelyk tener, bros en zoet, is een der Planten die in een Moestuin het meeste vermaak (en dat dikwils) geeven, zy is zelfs als voor een Manna van onze Tuinen, zo ik agte te houden. Om dezelve te doen opkomen heeft men die maar dunnetjes in welbereyde mulle Aarde te zaaijen, en by droog weer te begieten, maar dat voor alle dingen gaat, is, dat men zorge draagen om Zaad van de beste soort te hebben, en alle Maanden, dan halv February af, tot halv November toe heeft men Radys; het goede Zaad werd gewonnen van Radys die lang en rood van raap zynde, weinig Blaaden heeft; om van dit Zaad altyd voorzien te zyn, moet men de Radysen, die van het Zaad des vorigen Jaars geteeld, de minste Bladen hebben, in April uitpikken, en op een andere plaats anderhalve voet van den anderen verplanten, wanneerse zullen opschieten, bloeijen, en in 't laast van July goed Zaad geeven; als dan snyd men de steelen af, men laatse eenige daagen in de Zon drogen, doetse uit de Hauwen, en met reynigt het Zaad met wannen, maar dewyl de steelen die om Zaad te maaken opschieten, hunne Takken tot een groote lengte uitspreyden, zo is het goed dat men die op een middelbare lengte afknypen, ten eynde dat de eerste Peulen te beter gevoed mogten zyn.

Het en is niet genoeg zorg te dragen om goed Zaad te winnen; men moet mede toezien dat men 8 of 9 Maanden in het Jaar goede *Radys* heeft; de eerst die men eet werden op Meloenbergen of Mest-bedden gewonnen, en de wyze hoe men dit doet werd in den *Arbeid* die men in de Maand van November moet waarneemen, hier agter aangewezen.

Alzo de al te grootte hette de *Radys* al te scherp, te wreed en houtagtig maakt, zo moetmen derhalven die in 't midden van de Zomer in rulle Aarde, die de Zon niet veel beschynd, zaaijen; maar allerbest langs Rabatten onder een Noorder beschutting, en het dikwils bevogtigen niet vergeten. Inde Lente en op den Herfst wanneer de hitte van de Zon gemaatigd is, mag men de *Radys* vrylyk in een open Grond en Lugt zaayen. Om ze aangenaam van smaak te hebben, weeken sommige het Zaad in zoete Wyn, of gekookt Water van Rozynen.

De smaak daar van is scherp en bytende; zy werden meer op Tafels gezien, dan in de Geneeskunde gebruikt, is egter den geene die met te veel Slym bezet zyn, en niet eten konnen, dienstig: Zy doet mede veel Wateren, bevorderen de Stonden, en de Blaaden werden wel voor Salade gebruikt.

R A K E T T E.

Is een van de gebruikelijke toekruiden voor Salade, werd in de Lente even gelyk als de andere gezaaid; De Bladen zyn die van *Radys* gelyk: Het Zaad is zeer klein, en na dat van de Porcelyn zweemende, maar Roodagtig.

Dezelve is heet en scherp van smaak, goed voor Kinders Scheurbuik, Slymige ingewanden, en om den Honger te vermeerderen: Het doet wel Wateren; de Haazen en Vogelen die geil zyn, werden daar mede smaaklyk gemaakt.

RAPEN.

Deze behooren eigentlyk tot de Moeskruiden niet, maar die ruimte genoeg hebben konnenze egter plaats in hunne Tuinen geeven; werden alleen van Zaad gewonnen; dezelve werden op Bedden in Maart en Augustus dun gezaaid. Het Zaad werd in July en Augustus verzameld: de *Raap* of *Wortel* is niet altyd Langwerpig, maar ook plat-rond, breed, hebbende van onder een Vezelig steertje.

De *Raapen* zelfs bestaan uit zachte deelen doordringende, wanneerze wat scherp en Radysagtig smaaken; zy werden veel Rauw geeeten en verslaan dan den dorst; dog anders gekookt, gestoofd of gebraden zynde, gevenze een zagt voedsel, maar blaazen deslym door de daar in zynde warme Lucht geweldig op: Zy zyn dienstlig in heete en broeyende Lighaamen, alzo daar in verkoeling by brengen; en om datze ligt te verduuwen zyn, geeft men die veel aan de zieken t' eeten; de gekookte en gebraden *Raapen* legt men op de Keel, en de gezwellen, als een Pap, en die op Winterhanden of Hielen heet gebonden gelegd, doet die verdwynen. Het warme Sap gedronken is dienstlig in de Borstquaalen, verkoudheid, heersheid en hoesten, daar mede gegorgeld zynde. Den Oly uit het Zaad gemaakt en ingenomen is goed voor het Zyde-wee en innerlyke kwetzingen, en van buyten gebruykt men die tegens gebrandheden.

RAAPEN (wilde) of RAPONCES.

Deze hebben dunne Stammetjes met langwerpige, effene, smalle, kaale en ongekurve Blaadjes, de Bloemtjes zyn klein en gemeenlyk Blaauw, en de Wortelen die Wit en omtrent een Vinger lang zyn, werden in de Lente voor en met Salade geeeten; groejen in de Kooren-Landen, en werden van Zaad gewonnen, zyn ook van een goed voedsel.

R O S.

ROSMARYN.

DE *Rosmaryn* is een welriekend Heefstragtig Boomtje, dat uyt een Stammetje veele Takjes geeft met langwerpige harde Blaadjes, van boven donker groen, van onderen Wit, en van Reuk wat Kampheragtig zijnde, de Bloemtjes bleek-Blaauw; zy werd van Zaad en Takjes voortgebracht, die men in de Maand Mey maar in de Aarde steekt, waar van in 't zelfde Jaar een Boomtje komt, dog kan niet wel tegens de koude hier te Lande.

Dit Gewas uyt fyne en doordringende deeltjes bestaande, werd in de Geneeskunde onder de Hoofdmiddelen geteld, dewyl het de Hersen-Sappen vlocibaar maakt, en is over zulks bekwaam in Zenuw en Peesziekten, als Lammigheeden, Krampen, Trekkingen, Stuypen &c. Voorts in Slaapziekten, Hoofdzwymel, Verstopping der Ingewanden &c. De Oly in holle Tand en of Kiezen gedaan, verdryft de Tantsyn; uyerlijk werden de Zenuw kwalen daar mede bestreeken, en met Brandewijn werd daar van het bekende Water der *Koninginne van Ongaryen*, dat van groote nuttigheid is, gemaakt.

S A L Y.

De *Saly* heeft verscheijde soorten, en werd gemeenlyk in Grootte of Groove, en Kleine of Edle verdeeld; de Grootte heeft vierkante houtte struiken, groeid weeldrig, verdeeld zig in verscheijde zydtakjes, heeft breede, lange, dikke, rouwe, gerimpelde witagtige Blaaden; draagd Blaauw Purperagtige, en zelden witte Bloemen, van gedaante als doove Netelen; het Zaad is tamelyk groot, rond, en bruin.

De Edle of Kleine, is een tengerder Heefstertje, met lange, smalle, rouwe en oneffen Bladen; waar van somtyds eenige Wit gevlekt zyn; zy blyven des Winters over, bloeijen in de

de Zomer, en zetten zig door de Wortel voort, als mede door Takjes, gelyk als de Rosmaryn.

Dezelve zyn beyde sterk en Kampheragtig van Reuk, die men uyt dit gewas ook kan haalen, als mede een fyne Oly; zyn dienftig om zyne vlugheyd in alle Slaapziectens, Hoofdzwymeling, Pest, opgestopte Stonden, slymige Maagzappen, alle oude gebreeken der Borst en Bloedspouwen, men kan dezelve in zoete Melk of Water gekookt drinken, op Wyn zetten, daar uit een fyne Oly distileeren; van de Bloemen een Conserf maaken, en in de Keuken werden de Blaaden met Groene en Witte Erten gekookt, en over gebraden Aal gestrooid.

SCORSONNERA, of Spaanse SALSIFIX.

Is een Wortel die als alle andere van Zaad gewonnen zynde, en gekookt, zeer aangenaam van smaak en gezond is; men zaaidse in Maart, en men moetsse wat dunnen, dewyl als dan de Wortel dikker werden; men moetsse by droogte wel begieten en wieden, in goede Aarde die twee voeten diep en wel bereyd is zaaijen, en July het Zaad dat als dan ryp is, verzamelen.

Dezelve is van een verwarmenden aart, werd voor een kragtig middel tegens Vergift, Pest, heete Koortsen, Zwymeling, Kinderpokjens, wanneer men de Wortels gekookt of gehouden.

CELLERY.

De *Cellery* is een foort van Salade die van Zaad werd gewonnen, zynde maar goed in 't laast van den Herfst, en gedurende de Winter te gebruiken; om dezelve te langer te hebben zaaid men die tweemaal, want die lang gezaaid zyn, schieten ligt in het Zaad, en werd houtagtig; overzulks zaaid men de eerste op een Mest-bedde in April, en nademaal het Zaad zeer kleyn is, zo kan men het digt of dik zaaijen niet voorby, waar-

H

om

om men dezelve moet dunnen en besnoeijen eer dat menſe verplant, of anders ſchietsſe te veel op, en blyft dun, in de plaats van veele Bladen die binnen in de Plant behoorden uyt te ſpruyten, het zekerſte is dezelve in een kweekery te verplanten, yder Moerplant 2 of 3 duyme van den andere, in met de Vinger geſtooke gaaten; deze eerſte gezaaide verplantmen in het begin van Juny; voor de tweedemaal zaaid men die in 't laaft van Mey of begin van Juny, maar alsdan in open en gemeene Aarde, dog men duntſe, beſnocidſe, en verplantſe even als de eerſtgenoemden in een kweekery; en van de laatſtgezaaide moet men'er meer als de eerſte verplanten: De verplanting is tweederlei, als in zandagtige Aarde, in Greppen anderhalve Voet diep, en 3 of 4 Voeten breed, om 'er 3 of 4 Ryen te planten en met Aarde om te hoogen, en wyders op Bedden zonder Groeven of Vooren daar in te maaken, en even wyt van den anderen; het ſterk begieten moet gedurende de Zomer niet vergeten werden, midemaal de voornaamſte deugd van de *Cellery* daar in beſtaan van Mals, Murw en zeer Wit te wezen; de begietingen brengen veel tot het eerſte toe; en aangaande het tweede, is te weeten dat men de *Cellery* wanneer de Planten ſterk genoeg zyn, met twee banden bind; dat men daar toe droog weer neemt, waar na men de Stalplant met aanhoogen 't eene maal bedekt, en in dezer voegen worden de Bladen *Cellery* in drie of uiterlyk vier weeken zeer Wit, die men als dan voor datſe aanvangt te rotten moet gebruyken; wanneer het begint te Vriezen, moet men de *Cellery* met Stroo dekken, om dit gemaklyker te doen, zo neemt men den aanvang van de Vorſt, en in de Aarde geworteld op, en ſetſe op een ander Bedde zo dicht aan een als doenlyk is, wanneerſe zo veel plaats niet beſtaan als anders zoude doen; om Zaad laat men een Struik, twee, of meer over ſtaan, die als dan in July Bloeijen, en in Augustus Zaad uitleveren: De *Cellery* komt in kragt met onze Tuyn-Petercelle veel over een, en werd veel voor Salade gebruykt.

SPAAN-

SPAANSE DISTEL.

Van deze werden de eerste ontrent halv April, en de tweede in 't begin van Mey gezaaid; de eerste komen gemeenlyk binnen een Maand, en de andere in 14 dagen op, men behandelte als de Artischokken en men bindte als die, omse te doen wit werden: sy werden van Zaad gewonnen, als mede van Planten en uitspruitsels. De Bloemtjes die Violet-werwig zyn, en in de Lugt gedroogd, stremmen de Melk even als de Lebbe: Het Zaad is langwerpig rond, van dikte als een Tarw-korrel, van verwe groenagtig als een Olyve, en langs heen met zwarte streepen; wanneer na het binden is blank geworden, isze smaaklyk om te eeten, en bevordert het Water maaken.

SPENAGIE.

Is een der Moeskruiden die de beste Aarde, of ten minsten die, welke wel gemest is, begeerd; zy werd van Zaad voortge-teeld in de open Grond, of in Vooren op welbereyde Bedden, en zulks twee of drie maalen in het Jaar, met halv Augustus te beginnen, en een Maand daar na te eyndigen; de eerste kan in October, de tweede soort in de Vasten, en de derde in de Kruisdagen gesneeden werden; die, welke tot na de Winter blyft staan, schiet in het laaft van Mey in het Zaad, en men vergaderd dat halv Juny, wanneer men die afsnyd, zo en spuit se niet weder uit als de Zuuring en Petercelie; de gantse arbeyd daar aan waar te neemen, is, dat men se zuiver van onkruid houd, en wanneer het heet weer is besproeid.

Dezelve maakt de Buik week, en werd daarom met Zuuring gestoofd opgedist, en smaakshalven daar by van sommige Gem-ber, Peper, en zout gebruykt.

S N Y L O O K.

Anders Chalotten, werden van Kliflers vermenigvuldigd in Maart, een halve voet van den anderen geplant, en in Augustus wanneer het Lof vergaan is weder opgenomen en bewaard; in kragten komsen met den Ajuyn en de Knoflook overeen, maar doen dieze geeten hebben zo bang niet ruyken als den Adem is, van die welke Ajuyn of Knoflook hebben genuttigd.

S U Y K E R - W O R T E L.

Werd van Zaad of Spruyten gewonnen als andere Wortelen, in de Maand van Maart gezaaid, en bearbeyd, zyn fyn van deelen en vol Meels, waarom van een goed voedsel zyn, ook maakense goed Bloed en Sappen, zyn den zwakke Mannen dienstig.

T H Y M.

Deze is een welriekend kruyd, en om de randen van de Bedden een cieraad van dezelve; zy werd van Zaad en Stekjes voortgezet, men verplantse in Maart of April, vereyft een goede zavelagtige Aarde, een voor de Zonne openstaande Lugt, en wil dikwils by droog weer besproeid zyn; zy is fyn van deeltjes, uyt een Olyagtig fyn Zout bestaande, en na de Kampher riekende; is zeer doorsnydende en zuiverende van kragt; verwekt de Maandstonden, dryft de Pisse, opent alle verstoptheden van het Ingewand, is goed tegen de Hoest, scheidt het geronnen Bloed, en maakt het al te dikke vloeibaar; waar toe men de Kookfels gebruykt, of wel Wyn waar op men die gezet geeft.

TUYN-

T U Y N - K E R S.

Is een toekruid by Salade, werd dikwils gelyk als de Kervel gezaaid; de Struyk is rond, schiet wel twee Voeten op, heeft snippelige Blaaden, langwerpig rond en roodagtig, en Zaad, dat vyf Jaaren kan goed blyven; is van een vluggen Aart, doordringend van deelen, en bytend op de Tong, dezelve doet Water loofen, zuyvert de Nieren, opend de verstoptheeden van Lever en Milt, maakt de Slym beweeglyk en dun, versterkt de Maag, verwekt de Stonden, ontdoet geronnen Bloed in het Lighaam; men eetse mede op Boter en Brood, is een trefelyk middel tegen de Scheurbuyk, het Zaad is tot het voornoemde niet alleen dienstig; maar ook goed in de Kinderpokjens te gebruyken.

VELDSALADE, VETTEKERS, VET.

De zelve is twederley, de een met lange en de ander met ronde Blaaden; dezelve werd veel gestikt in Koornlanden, ook in Moeshoven en Tuinen, en in Augustus of September gezaaid, om des Winters voor een Salade die niet onaangenaam, en egter by na smaakloos is, op Tafel te zetten.

V E N K E L.

Deze is een der toekruiden by de Saladen, welke van Zaad werd gewonnen; zelden verplant, en de koude van de Winter wederstaat; men zaaidse op Bedden of als Zoomen om de kanten van dezelve; gesneeden zynde schietse weder uyt, maar de nieuwste is de malste en beste, men verzameld het Zaad in Augustus, groeid in allerley Aarde wel; de Groene Blaaden openen en verteeren de Slym, verdryven der Winden, is dienstig tegen de kwaalen der Longe, vermeerderen het Zog, en de

H 3

Wor-

Wortel werd onder de openende, als de Petercelie gerekend;

VOGEL en WATER - KERS.

De eerste heeft mooie Takjes, witte Bloemtjes, en zwarte Bezien als Kersjes, die de Vogels gaarn eten: De tweede groeid in Slooten, heeft een lange, dikke holle gestreepte Struik, lang-agtige Groene Blaaden, kleyne Witte Bloemtjes, en geeft kleyn Geel Zaad; dezelve komt in Reuk en Smaak met de Kers over een; alzof mede uyt een vlug en doordringend zout bestaat, werd met voordeel in Lighaamen die de Scheurbuik, Graveel, en koude Slym onderworpen zyn, gebruykt; men kan daar van Kookfels en Saladen maaken die men dagelyks gebruykt en des Avonds eet, of des Morgens met geboterd Brood.

WINTER-ROOS.

De Bladen werden als de zogenaamde Kaasjes-bladen, of Wilde Malve gebruykt tot kookfels voor innerlyke gebreeken, en werden daarom onder het Warmoes gehakt dezelve verzagten en stillen de Pyn, maaken Loslyvig, maatigen de al te scherpe brandige Pis, verdryven de Heersheijt, zyn de Longen goed, en dryven het Water; uitterlyk gebruykt vermurwen zy de Gezwellen en stillen de Darm-krimpingsen, en daar uyt ontstaande Pynen.

WORTELEN.

Deze zyn vierderley, Bleck en Ros-geele, Roodde en Witte, werden alle van Zaad gewonnen; men zaaidse in 't begin van Maart of wat laater, de twee eerste in een losse Savelagtige, de derde soort in een goede vette grond, als mede de laastgenoemde. Men duntse op datse te dikker mogen werden; de

behandeling is genoegzaam van alle even eens; de Geele werden veel in de Keuken gebruykt, en by vers Vlees gezooden; de Roode werden des Winters voor een goede Saladen geeeten, en de Witte die meer dan de andere soorten voeden, dryven het Water, zynde de Maag, de Nieren, Blaas en Long zeer goed, en vermeederen de lust tot byslaapen; om 'er Zaad van te winnen verplant men van de gezaaide eenige in de volgende Maand Maart, en dan werd of is het Zaad in Augustus of September ryp, en bequaam om verzameld te worden.

WYNRUYT.

De *Wynruyt* is een Plant van een sterke Reuk, werd van Zaad of Stekjes gewonnen; dezelve werd twee of drie voeten hoog, de Schors is Witagtig, maar van de nieuwe Scheuten Groen; de Bladen zyn Kleyn, Breed, Lang-rond, effen, Diklyvig, en Blaauw-groen; bloeid in de Zomer, en is beyde Winters en des Zomers Groen.

Dezelve is zeer fyn, vlug, en doordringende; men houtfe voor een goed middel om zig voor de Pest te verhoeden, werd gebruykt tegens de Moerkwalen, Zydewee, verslymde Maag, Kolyk, Vallende-zikte, Stuypen, en Hoofdpynen &c. in Boom-Oly geweekt, gebruykt men die uitterlyk tegens de gebreeken der Zenuwen.

ZUURING.

Deze is van een groot gebruik onder de Moesgerigten; de soorten zyn verscheyde, als Schaape, Spaanse, Roomse en Veldzuuring, dezelve zyn alle verkoelende om datse door haar zuur het Bloed wat verdikken, en daar door in zyn loop wat vertragen; is smaaklyk by Vlees gekookt, ofte met Porcelyn, Spenagie of Kropfalade gestoofd.

Men kan dezelve in Maanden van Maart, April, Mey, Juny,

Juny, July Augustus, en zelfs in het begin van September zaaijen, het zy op Parken, Bedden, of open Velden; vereyft een goede welgemeste Grond, men moetle digt zaaijen, om dat 'er veele Panten van vergaen, het onkruyd wel uytwieden. gedurende de hitte dikwils besprocijen, en een of twemaal afsnyden, en met verrotte Mest overdekken, op datze weder te beter uytfschieten.

